

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΓ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 168 • ΙΟΥΛΙΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2000 • ΣΙΒΑΝ - ΤΑΜΟΥΖ 5760

Μια αποφράδα επέτειος

Του κ. ΘΑΝΟΥ ΒΕΡΕΜΗ,

Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών και προέδρου του ΕΛΙΑΜΕΠ

ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ αυτό η Ευρώπη ξαναθυμάται το ολοκαύτωμα των Εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα του θανάτου.

Το φαινόμενο δεν είναι μόνο ένα μνημείο παραφροσύνης, αλλά δυστυχώς ένα υποπροϊόν του πολιτισμού και της ιδεολογίας του δυτικού κόσμου. Αν δεν αρχίσουμε από τη δυσάρεστη αυτή διαπίστωση, διατρέχουμε τον κίνδυνο να μην αναγνωρίσουμε τα συμπτώματα αν κάποτε το κακό ξαναφανεί.

ΔΥΟ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ξεχωρίζουν το γεγονός από άλλες ακρότητες στην ιστορία του ανθρώπου:

ΠΡΩΤΟΝ η χρήση της τεχνολογίας και του συστηματικού γραφειοκρατικού σχεδιασμού για τη διεκπεραίωση του ολέθρου και, δεύτερον, και πιο ανησυχητικό, η εγγύτητα της ιδεολογίας που συνέλαβε την πράξη του ολοκαυτώματος με τις καταβολές της ιδεολογίας που δημιούργησε τα σύγχρονα έθνη-κράτη και την αφοσίωση που διεκδικούν κατ' αποκλειστικότητα από τους υπηκόους των.

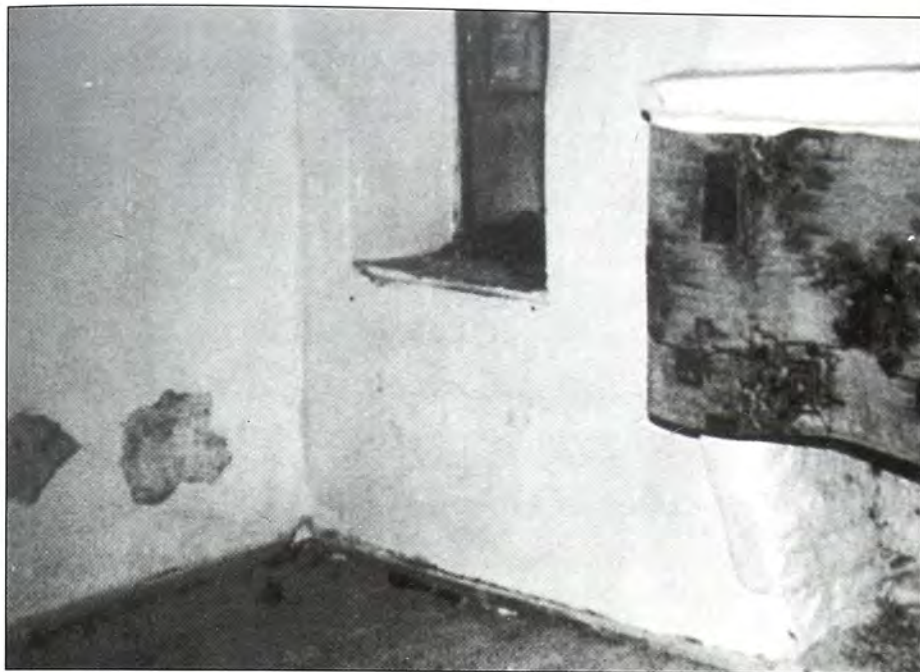
ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΡΑΤΟΣ είναι σήμερα τεχνολογικά υπέρτερο των ολοκληρωτικών κρατών του μεσοπολέμου. Μπορεί να οργανώσει και να εκτελέσει εγχειρήματα με πολύ πιο μαζικό και αποτελεσματικό τρόπο από ό,τι οι προκάτοχοί του. Η παρακολούθηση

των υπηκόων του και η καταχώρηση των στοιχείων τους είναι σήμερα μεγαλύτερη παρά ποτέ. Ποια δόλια ή εγκληματική πράξη δεν θα μπορούσε να πετύχει το σημαντικό γραφειοκρατικό και τεχνολογικό κράτος. Η μόνη εγγύηση ότι αυτά τα μέσα που διαθέτει δεν θα χρησιμοποιηθούν εις βάρος των πολιτών, είναι η αδιάκοπη εγρήγορση της δημοκρατικής κοινωνίας η οποία οφείλει, για το λόγο αυτόν, να μαθητεύει με προσοχή στα πορίσματα του ολοκαυτώματος.

Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΑΦΕΙΑ της ναζιστικής διαστροφής με την εθνογενετική διαδικασία του 18ου και 19ου αιώνα είναι η σχέση των φυσιολογικών κυττάρων του οργανισμού με τα καρκινικά κύτταρα. Πρόκειται για το ίδιο σώμα που γεννά και τα δύο. Τί είναι αυτό που ωθεί ένα φυσιολογικό οργανισμό στην παραγωγή μεταλλαγμένων θανατηφόρων κυττάρων; Τί είναι αυτό που έκανε ένα έθνος πολιτισμένων κεντροευρωπαίων να αγκαλιάσουν μια ιδεολογία που κατέστρεψε μέσα τους ό,τι καλό και υγιές υπήρχε και τους κατέστησε μέτοχους σε μια γενοκτονία; Είναι, άραγε, η ίδια η ιδεολογία του έθνους κράτους καταδικασμένη να εκφυλίζεται στη μορφή αυτή της βαρβαρότητας.

Συνέχεια στη σελ. 22

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Θρησκευτική εορτή για το τέλος του Πάσχα. Πίνακας του Moshe Gabai

Το δωμάτιο στο οποίο κατέφυγε η οικογένεια του συγγραφέα στο χωριό Ψηλόβραχος

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αγρινίου

Του κ. ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΤΣΑ

*Οκτώ οικογένειες
από την εβραϊκή κοινότητα
του Αγρινίου,
ζούσαν
σε διαφορετικά μέρη
της πόλης
και είχαν φιλικές σχέσεις
μεταξύ τους.
Συνήθιζαν
να συναντώνται όλοι μαζί
μια φορά το χρόνο
στη γιορτή
του «Γιόμ Κιπούρ»
(Ημέρα Εξιλέωσης
των Εβραίων).*

ΤΗΝ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ τους οι οικογένειες των Ελιέζερ, Γιοσουά, Ρεβή, Ηλία και Σάββα Μιζάν, Λέων και Ισαάκ Μάτσα συγκεντρώνονταν στο σπίτι του Νισίμ Μιονί, που ήξερε τα αρχαία εβραϊκά και τους διάβαζε το βιβλίο των προσευχών.

Ο μόνος που δεν συμμετείχε σ' αυτή τη θρησκευτική τελετή ήταν ο αδελφός του Νισίμ, ο Ιωνάς, ο δάσκαλος και μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος και ένας από τους 5 αρχηγούς του ΕΑΜ στην περιοχή Αγρινίου.

Οι Ελιέζερ, που ήταν μέλη του ΕΑΜ, είχαν ένα σκύλο πολύ αγαπητό μεταξύ των φίλων των αγωνιστών. Τον έλεγαν Χίτλερ.

Βρισκόμασταν σε επαφή με την οικογένεια του πατέρα μου αλλά, δυστυχώς, είμαι ο μόνος από την οικογένεια που δεν ξαναείδα τους συγγενείς μας.

Μέσα στο 1942 η μητέρα μου αποφάσισε να επισκεφθεί τις αδελφές της στα Γιάννινα, καθώς και τους γονείς και τον αδελφό της στην Αλβανία. Αφού δεν είχαμε πια υπηρετρία, η μητέρα μου έδωσε μερικά μαθήματα μαγειρικής και νοικοκυρι-

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αγρινίου

*...Οι Ιταλοί
επέτρεπαν
σε πολλούς πολίτες
να επιβιβάζονται
στα καμιόνια
και στα φορτηγά
τους, γιατί έτσι
ένιωθαν πως
οι αντάρτες δεν
θα επιτίθονταν στην
εφοδιοπομπή
τους....*

ού πριν φύγει. Πήρε μαζί της και την αδελφή μου τη Νινέττα.

Εκείνο τον καιρό ο κόσμος ταξίδευε πολύ με λεωφορεία, που συχνά έμεναν στο δρόμο ή με τα ιταλικά καραβάνια, που οι γονείς μου τα προτιμούσαν.

Οι Ιταλοί επέτρεπαν σε πολλούς πολίτες να επιβιβάζονται στα καμιόνια και στα φορτηγά τους, γιατί έτσι ένιωθαν πως οι αντάρτες δεν θα επιτίθονταν στην εφοδιοπομπή τους.

Η μητέρα μου έμεινε σχεδόν 2 μήνες στα Γιάννενα και την Αλβανία. Και ο πατέρας μου πήγε κι είδε τους συγγενείς του στα Γιάννενα για λίγες μέρες.

Πολλοί άνθρωποι ταξίδευαν εκείνες τις μέρες είτε ψάχνοντας για τρόφιμα είτε για δουλειές. Επειδή όλα τα ξενοδοχεία τα είχαν επιτάξει οι Ιταλοί, ο κόσμος νοίκιαζε κρεβάτια σε ιδιώτες και πολλοί Εβραίοι, που γνώριζαν τους γονείς μου, προτιμούσαν να μένουν στο σπίτι μας, όχι τόσο πολύ επειδή δεν πλήρωναν τίποτα, αλλά επειδή φοβόνταν μήπως κανένας τους έκλεβε τα λεφτά τους, το χρυσό ή τα υπάρχοντά τους, αν νοίκιαζαν αλλού.

Κάθε βράδυ είχαμε και επισκέψεις. Μια βραδιά 12 άνθρωποι κοιμήθηκαν στο σπίτι μας, στο πάτωμα. Οι γονείς μου ήθελαν να φιλοξενούν όλους αυτούς που τους κρατούσαν σε επικοινωνία με ό,τι συνέβαινε στην Αθήνα και στα Γιάννενα.

Μέσα στο 1942 ζητήθηκε από τους επί κεφαλής των εβραϊκών οικογενειών να παρουσιαστούν στην ιταλική αστυνομία και να δώσουν τα στοιχεία τους. Ο Ιταλός λοχίας, που ήταν υπεύθυνος γι' αυτό, βεβαίωσε τους πάντες ότι όσο οι Ιταλοί βρίσκονταν στο Αγρίνιο, τίποτα δε θα συνέβαινε στους Εβραίους. Αυτός ο ενδεικτικός υπαινιγμός θά 'πρεπε να μας βάλει σε ανησυχία όλους. Όμως, κανείς δεν ανησύχησε. Όλοι υπάκουσαν και γρήγορα

ξέχασαν αυτό το μικρό επεισόδιο, χωρίς να υποψιαστούν την κρυφή σημασία μιας τέτοιας φράσης.

Το Αγρίνιο στις αρχές του 1943 είχε, σε αναλογία, δώσει τους περισσότερους αντάρτες στον ΕΛΑΣ από όποια άλλη πόλη. Το πνεύμα της αντίστασης ήταν πολύ ζωντανό στην περιοχή μας. Πολλές φορές η μητέρα μου ετοίμαζε καλάθια με γλυκά, που οι φίλοι μας, κυρίως η Μαρία Δημάδη, τα περνούσε στο νοσοκομείο των ανταρτών.

Μια μέρα μας έφεραν με άλογο ένα τσουβάλι στάρι, που το είχαμε αγοράσει από ένα χωρικό. Ο άνθρωπος που το έφερε μας έδωσε ένα μήνυμα: «Μέσα στο στάρι είναι ένα όπλο και σφαίρες που πρέπει να δοθούν στο Χρήστο Μποκώρο». Σε λίγα λεπτά μετέφερα αυτό το πολύτιμο φορτίο σε ένα καλάθι γεμάτο με διάφορα πράγματα. Πηγαίνοντας στο σπίτι του Μποκώρου, πέρασα κοντά από πολλούς στρατιώτες του εχθρού κι ένοιωσα περήφανος για την «αποστολή» μου. Δεν καταλάβαινα πως αυτό που έκανα ήταν πολύ επικίνδυνο, μέχρις ότου μετέφερα το όπλο στην αδελφή του Χρήστου, την Κική, και είδα τον τρόπο της έκφρασής της.

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ του Μποκώρου ήταν οι καλύτεροί μας φίλοι στο Αγρίνιο, γιατί ήταν συγγενείς με έναν από τους συναδέλφους του πατέρα μου στην τράπεζα, στην Πρέβεζα. Μου 'δωσαν ένα μικρό κομμάτι γης στα κτήματά τους έξω από το Αγρίνιο και εκεί φύτεψα πατάτες. Το πρόβλημα ήταν πως οι πατάτες ήθελαν πολύ πότισμα κι εγώ τις πότιζα μ' έναν κουβά από ένα πηγάδι. Επί πλέον, το χωράφι ήταν έξω από το Αγρίνιο μερικά χιλιόμετρα, στο χωριό Ζαπάντι. Οι πατάτες μου ήταν οι πιο μικρές του κόσμου. Τότε, βέβαια, δεν το εκτιμού-

σα, αλλά αργότερα συνειδητοποιήσα πως κάθε φορά που πήγαινα να ποτίσω τις πατάτες μου, έφρευγα από το κατεχόμενο Αγκρίνιο και πήγαινα σε ελεύθερη περιοχή ελεγχόμενη απ' τους αντάρτες. Σ' εκείνο το δρόμο δεν χρειαζόταν να δείχνεις την ταυτότητά σου. Ούτε άλλωστε είχα ταυτότητα και ούτε οι Ιταλοί ούτε οι Γερμανοί έκαναν εκεί μπλόκα.

Τον Απρίλιο του 1943 μάθαμε για την εκτόπιση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και καταλάβαμε πως το ίδιο θα συνέβαινε και σε μας. Ο πατέρας μου ζήτησε από το διευθυντή της τράπεζας να πάρει την ετήσια άδειά του, όταν θα ήταν αναγκαίο να φύγουμε από την πόλη. Ο διευθυντής διαβεβαίωσε τον πατέρα μου πως οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ήταν «διαφορετικοί». (Οι φήμες έλεγαν πως η οικογένεια Παπαγιάννη που ανήκε ο διευθυντής του πατέρα μου ήταν από τις εβραϊκές που ασπάστηκαν το χριστιανισμό στα 1821).

Το Μάη του 1943 η οικογένεια Πολύζου –γείτονές μας και μέλη της Αντίστασης– είχαν επισκέπτες. Τους θυμάμαι. Ήταν ένα πολύ κομψό ζευγάρι με μια όμορφη νεαρή κόρη. Οι φήμες έλεγαν πως ήταν πλούσιοι Εβραίοι από τη Θεσσαλονίκη και είχαν έρθει στο Αγκρίνιο για να ξεφύγουν τους αντι-εβραϊκούς κανονισμούς που οι Γερμανοί είχαν επιβάλει στη δική τους κατεχόμενη ζώνη. Απέφυγαν να συναντήσουν Εβραίους του Αγκρινίου και σε λίγες μέρες έφυγαν από την πόλη. Ούτε τότε μας πέρασε από το νου πως έπρεπε να φύγουμε από την πόλη κι εμείς. Ενεργούσαμε λες κι εμείς είμασταν διαφορετικοί στα μάτια των Γερμανών.

Η Ιταλία παραδόθηκε το 1943. Γερμανικά στρατεύματα μπήκαν στο Αγκρίνιο για ν' αντικαταστήσουν τις ιταλικές φρουρές. Τα μέλη της Αντίστασης προσπάθησαν να μαζέψουν όσο πιο πολλά πολεμοφόδια από τους Ιτα-

λούς, πράγμα που οι Γερμανοί δεν το επέτρεπαν.

ΜΙΑ ΜΕΡΑ, ενώ βρισκόμουν στο πίσω μπαλκόνι του σπιτιού μας, είδα έναν Γερμανό με πιστόλι στο χέρι να κυνηγάει και να πυροβολεί ένα νεαρό που κουβαλούσε ένα τσουβάλι. Ο νέος μπήκε στην αυλή μας, διέσχισε το διαμέρισμα του πρώτου ορόφου και πήδησε από το παράθυρο που ήταν κάτω απ' το μπαλκόνι μας. Κι ο Γερμανός επίσης μπήκε στην αυλή, ανέβηκε τις πέτρινες σκάλες, μπήκε στο σπίτι μας (η πόρτα ήταν ανοιχτή), έτρεξε απ' το διάδρομο στο μπαλκόνι και –μπροστά στα έκπληκτα μάτια μου– σημάδεψε με το πιστόλι του το νεαρό που έτρεχε από κάτω και πάτησε τη σκανδάλη. Τίποτε δεν ακούστηκε. Το όπλο δεν εκλυροσκορότησε. Ο αγωνιστής της αντίστασης τó 'σκασε χωρίς να πάθει τίποτα, ενώ ο Γερμανός με κοίταξε κατευθείαν στα μάτια για να δει, νομίζω, ποια ήταν η αντίδρασή μου, αν χάρηκα που δεν πέτυχε τον άνθρωπο. Εγώ είχα μαρμαρώσει. Ο Γερμανός έφυγε, χωρίς να βγάλει λέξη, κοιτάζοντας το όπλο του με αγανάκτηση.

Το Σεπτέμβριο του 1943 νιώθαμε δυστυχείς με τον ερχομό των Γερμανών στο Αγκρίνιο. Δεν ξέραμε τότε πως αν η Ιταλία δεν είχε παραδοθεί, όλοι οι Έλληνες Εβραίοι θα συλλαμβάνονταν (από την ιταλική αστυνομία) και θα στέλνονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Ο σκοπός της δήθεν αθώας κατάθεσης των στοιχείων μας στην Ασφάλεια των Ιταλών δεν ήταν παρά το πρώτο βήμα προς την καταστροφή. Το μάθαμε αυτό από ένα βιβλίο Ιστορίας, τριάντα χρόνια αργότερα.

Με τον ερχομό των Γερμανών και με τη γνώση πως οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης είχαν κιόλας εκτοπισθεί, θά

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αγκρινίου

Ο σκοπός της δήθεν αθώας κατάθεσης των στοιχείων μας στην Ασφάλεια των Ιταλών δεν ήταν παρά το πρώτο βήμα προς την καταστροφή. Το μάθαμε αυτό από ένα βιβλίο Ιστορίας, τριάντα χρόνια αργότερα.

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αγρινίου

‘πρεπε νά ‘χαμε εγκαταλείψει την πόλη και να πάμε σε ελεύθερη περιοχή. Εμείς, όμως, παραμείναμε στην άνεση του σπιτιού μας. Μια μέρα οι Γερμανοί επίταξαν ένα δωμάτιο στο σπίτι του φίλου μας του Καλυδόπουλου –ακριβώς απέναντι από το σπίτι μας. Η μητέρα του μου ζήτησε να πάω να μείνω μαζί της, μέχρι ο γιός της –που ήταν διευθυντής της Αγροτικής Τράπεζας– να γυρίσει στο σπίτι. Εκεί συνάντησα ένα νεαρό Γερμανό στρατιώτη, που φαινόταν πολύ καλός και σύντομα γίναμε «φίλοι».

Αφού δεν ήξερε ελληνικά κι ούτε εγώ γερμανικά, σκέφτηκα να βρούμε ένα κοινό πεδίο συνεννόησης παίζοντας με τη λέξη καλό. Αρχίσαμε, λοιπόν, να λέμε τη λέξη «καλός» στα ελληνικά, λατινικά, γερμανικά, γαλλικά, ισπανικά και ιταλικά (ήξερα πώς να λέω «καλός» στα εβραϊκά, αλλά είχα την ετοιμότητα να μην το πω!). Αυτή η γλωσσομάθειά μας μας έκανε να χαμογελάσουμε. Μόνο που είχα καταλάβει λάθος. Ενώ εγώ σκεφτόμουν μόνο τη λέξη «καλός», αυτός τη σκεφτόταν σε συνάρτηση με τον «καλό άνθρωπο». Το ανακάλυψα μόλις είπα «english good». Στη στιγμή η έκφρασή του άλλαξε. Έγινε έξαλλος και με χαστούκισε. Φαίνεται πως ακόμα και το Σεπτέμβριο του 1943 δεν ήξερα τι τέρατα ήταν ακόμα και εκείνοι οι Γερμανοί που φαινόταν καλοί.

‘Υστερα απ’ αυτή την εμπειρία θα ‘πρεπε να ζητήσω απ’ τους γονείς μου να φύγουμε απ’ την πόλη. Κι όμως, παρό τα λόγια μου, δεν τους το ζήτησα, ούτε επέμενα να φύγουμε.

Οι Ιταλοί, όταν ήταν ακόμα κατακτητές, φοβόνταν τόσο πολύ την Αντίσταση, που είχαν φτιάξει κάστρα κάθε σπίτι που επίτασσαν. Οι Γερμανοί δεν συμφωνούσαν με την «καστροποίηση» των κτιρίων που είχαν οι Ιταλοί. Αποφάσισαν να δώσουν ένα καλό μάθημα στους αντάρτες της περιοχής. Καμιά

κατοσταριά Γερμανοί, από τα πλέον επιλεκτά τμήματα, κινήθηκαν προς την κατεύθυνση του Θέρμου (κέντρο των ανταρτών), 30 χιλιόμετρα από το Αγρίνιο. Αυτό το μάθανε οι αντάρτες από τις κρυφές τους πληροφορίες και εγκλωβίσανε τη γερμανική φάλαγγα. Καταστρέψανε το πρώτο και τελευταίο φορτηγό της φάλαγγας.

Τα γερμανικά στρατεύματα βρίσκονταν στο έλεος των ανταρτών που ήταν κρυμμένοι στις στροφές του ορεινού δρόμου. Μόνο ένας Γερμανός γύρισε ζωντανός στην πόλη.

Μετά το τέλος του πολέμου μάθαμε πώς γι’ αυτή την επιτυχία και άλλες πολλές, μεγάλη βοήθεια έδωσε η φίλη μας και γειτόνισσά μας Μαρία Δημάδη, που ανήκε σε μια από τις πιο σπουδαίες οικογένειες της πόλης. Είχε αρχίσει την αντίστασή της, πρώτα μαζεύοντας γλυκά και άλλα χρήσιμα πράγματα για τα νοσοκομεία της Αντίστασης. Όταν ήρθαν οι Γερμανοί –μιας και είχε σπουδάσει στη Γερμανία– της ζητήθηκε και έγινε διερμηνέας του Γερμανού Διοικητή του Αγρινίου. Στο τέλος έγινε και ερωμένη του, όπως λεγόταν, κι έτσι ήταν υπό την προστασία του.

ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΝΥΧΤΑ που έφευγαν οι Γερμανοί από το Αγρίνιο, οι αξιωματικοί των Ταγμάτων Ασφαλείας την εκτέλεσαν, γιατί ήξερε πάρα πολλά για τη συνεργασία τους με τους Γερμανούς. (Η Αντίσταση την προειδοποίησε τότε να φύγει από την πόλη. Πήγε στο σπίτι της να πάρει ένα ζευγάρι χαμηλοτάκουνα παπούτσια και την έπιασαν*).

Το Σεπτέμβριο του 1943 αρχίσαμε να υποψιαζόμαστε ότι τα πράγματα θα χειροτέρευαν. Ο πατέρας μου πήρε έγκριση για την άδειά του. Κρύψαμε θρησκευτικά βιβλία και αντικείμενα

*Φαίνεται πως
ακόμα και το
Σεπτέμβριο του
1943 δεν ήξερα τι
τέρατα ήταν ακόμα
και εκείνοι οι
Γερμανοί που
φαινόταν καλοί.*

στα αρχεία της τράπεζας. (Οι Γερμανοί άδειασαν το κτίριο της Τράπεζας και μετέφεραν τα πάντα, ακόμη και τα θρησκευτικά μας βιβλία, τη μεγάλη κ.λπ., στη διπλανή Αγροτική Τράπεζα, όπου βρήκαμε τα πάντα άθικτα μετά τον πόλεμο).

Επηρεασμένοι από το πνεύμα της Αντίστασης που ήταν ολοζώντανο στο Αγρίνιο, αποφασίσαμε να μην υπακούσουμε στους κανονισμούς που έκαναν διακρίσεις στους Εβραίους. Και συνεχίζαμε να μένουμε στην πόλη!

ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1943 ο Ιωάνης Μιονής είπε στον πατέρα μου πως ο Ηλίας Μιζάν που είχε πάει στην Αθήνα για δουλειές, είχε γυρίσει αμέσως γιατί του είπαν πως όλοι οι Εβραίοι των Αθηνών κρύβονταν. (Ο Λάζαρος Μιονής μου είπε το 1997 πως ήταν ο πατέρας του ο Νισίμ Μιονής που πήγε στην Αθήνα ν' αγοράσει εμπορεύματα. Έμαθε τα νέα, αγόρασε χρυσές λίρες και γύρισε στο Αγρίνιο). «Όλοι είναι έτοιμοι να φύγουν», συνέχισε, «ο αδελφός μου είπε να μην σας το πούμε αμέσως, γιατί αφού δεν έχετε μαγαζί να αφήσετε, μπορείτε να φύγετε πριν από τους άλλους. Εγώ δε συμφώνησα μ' αυτό. Γι' αυτό σας το λέω. Εγώ αύριο το πρωί φεύγω από την πόλη».

Μόλις ο πατέρας μου έμαθε τα νέα, επικοινωνήσε με τον ιδιοκτήτη του σπιτιού, που ήθελε να μείνει στο διαμέρισμά μας. Μοιράσαμε τα έπιπλα μας στους φίλους μας και γείτονες. Στην Τράπεζα του πατέρα μου, ένα δωμάτιο το χρησιμοποιούσαν για να αποθηκεύουν τρόφιμα που η τράπεζα τα μοίραζε κάθε μήνα στους υπαλλήλους της. Ο Δημήτρης Πιπερίγκος, που ήταν υπεύθυνος της διανομής, δέχτηκε μια ποσότητα λαδιού, σταριού και καλαμποκιού από τον πατέρα μου.

Ο Δημήτρης κατάλαβε πως έπρεπε να δίνει τα τρόφιμα σε ανθρώπους που θα τον επισκέπτονταν με γραπτές οδηγίες από μας. Την ίδια συμφωνία κάναμε και με τον Γιάννη Έξαρχο, Ανδρέα Παπαδόπουλο, Μιχάλη Μπέλλο και Κώστα Μανιάκη. (Εκείνη την εποχή ήταν αδύνατον να προβλέψει κανείς πως μέσα σε λίγους μήνες όλοι αυτοί οι άνθρωποι, με εξαίρεση το Μανιάκη, που ο γιός του ήταν αντάρτης, θα γίνονταν μέλη των διαβόητων ταγμάτων Ασφαλείας. Ένας από τους φίλους μας, ο Γιάννης Έξαρχος, έγινε αξιωματικός των Ταγμάτων Ασφαλείας του Αγρινίου. Ο γυμνασιάρχης μου, ο Πανταζής, έβγαλε ένα λόγο στην κεντρική πλατεία του Αγρινίου και παρότρυνε την ελληνική νεολαία να «μιμηθεί τη γερμανική νεολαία»).

Αφού μοιράσαμε ό,τι δεν υπολογίζαμε να πάρουμε μαζί μας, αρχίσαμε να πακετάρουμε σε σακιά από αδιάβροχο, φτιαγμένα από στρατιωτικές σκηνές, ό,τι ρουχισμό, φαγητό και σκεύη κουζίνας, φάρμακα κλπ., που θα χρειαζόμασταν για να στήσουμε ένα καινούργιο νοικοκυριό. Με έστειλαν και στον οδοντίατρο για να βγάλω ένα δόντι που με πονούσε, αφού εκεί που θα πηγαίναμε δεν θα υπήρχαν ιατρεία. Μέσα σε λίγες μέρες είμασταν έτοιμοι ν' αναχωρήσουμε. Και τότε διαπιστώσαμε πως δεν ξέραμε πού να πάμε. Δεν είμασταν πολιτικά ώριμοι και δεν είχαμε καταλάβει τον πολιτικό διαχωρισμό που είχε συμβεί στους Έλληνες. Δεν συνειδητοποιήσαμε πως οι άνθρωποι υποτίθεται πως θά 'ταν ή «δεξιοί» ή «αριστεροί». Εμείς θέλαμε να είμαστε «ουδέτεροι και ενταντίον των Γερμανών» κι αυτή η θέση δεν υπήρχε.

Ο Γιάννης Έξαρχος μας πρότεινε να πάμε στην Άρτα κι από εκεί στα βουνά, που τα κατείχαν οι εθνικιστές του ΕΔΕΣ. Ο φίλος μας ο Χρήστος Μποκώρος μας προσκάλεσε να μεί-

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αγρινίου

Επηρεασμένοι από το πνεύμα της Αντίστασης που ήταν ολοζώντανο στο Αγρίνιο, αποφασίσαμε να μην υπακούσουμε στους κανονισμούς που έκαναν διακρίσεις στους Εβραίους. Και συνεχίζαμε να μένουμε στην πόλη!

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αγρινίου

*Λίγο αργότερα
μας σταμάτησαν
στο γερμανικό
μπλόκο του δρόμου.
Οι φύλακες
δέχτηκαν
τις σταφίδες
και τα τσιγάρα
που τους έδωσε
ο Ψιλόπουλος
και εγκατέλειψε
την κατεχόμενη
περιοχή για πάντα.*

νουμε στο σπίτι του για κανά δυό μέρες και να φύγουμε με άλογα που θα μας έβρισκε αυτός.

Αποφασίσαμε ν' ακολουθήσουμε το δικό του σχέδιο, που μας οδηγούσε στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ο πατέρας μου επισκέφτηκε το γείτονά μας το Μανιάκη και του είπε πως «αύριο φεύγουμε για τα λημέρια των ανταρτών. Κοίτα να μην πάει κανένας και μας προδώσει στους Γερμανούς». Ο πατέρας υποψιαζόταν μια πολύ θρήσκα γυναίκα που έμενε δίπλα μας. Ο Μανιάκης διαβεβαίωσε τον πατέρα μου πως κανένας δεν θα μας προδίδε.

ΣΤΙΣ 2 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1943 ένας αχθοφόρος με το καροτσάκι του μετέφερε τα πράγματά μας στο σπίτι του Μποκώρου. Η μητέρα μου, η Νινέττα, κι εγώ πήγαμε εκεί λίγο αργότερα. Ο πατέρας πήγε στην τράπεζα να δώσει τα χαρτιά του και τα χρήματά του στο διευθυντή. Στο δρόμο για του Μποκώρου, μας πλησιάζει ένας οδηγός λεωφορείου, ο Ζαχαρόπουλος, που μας ήξερε. Μας είπε με σιγανή φωνή: «Ξέρετε, όλοι οι Εβραίοι της Αθήνας κρύβονται. Ήμουν έτοιμος νά' ρθω να σας το πω». «Ευχαριστώ πολύ», απάντησε η μητέρα μου. «Φεύγουμε αυτή τη στιγμή». Στο σπίτι του Μποκώρου γινόταν μεγάλη φασαρία. Πολλοί άνθρωποι έρχονταν κι έφευγαν. Γινόταν μια μάχη ανάμεσα στους Γερμανούς και τους αντάρτες και δεν υπήρχαν άλογα για χρήση πολιτών. Και για να χειροτερέψουν τα πράγματα ένας Γερμανός στρατιώτης μπήκε στο σπίτι, κοίταξε γύρω-γύρω κι έφυγε χωρίς να πει τίποτα. Πολλές φορές οι Έλληνες συνεργάτες των Γερμανών μεταμφιέζονταν σε Γερμανούς στρατιώτες. Αυτή η ύποπτη επίσκεψη πανικόβαλε και τη μητέρα μου και τους οικοδεσπότες.

Ο Θωμάς Μποκώρος πήγε στην

Τράπεζα να βρει τον πατέρα μου. Όταν είδε πόσο απασχολημένος ήταν, πήγε στο διευθυντή και με επιτακτικό τόνο του ζήτησε να παραβλέψει τη γραφειοκρατία και να επιτρέψει στον πατέρα να φύγει αμέσως. Αλλιώς είπε στο διευθυντή: «Αν του συμβεί κάτι, εσύ θά 'σαι υπεύθυνος». Ο διευθυντής, που ήξερε πως ο Μποκώρος ήταν αρχηγός στην Αντίσταση, συμφώνησε ν' αφήσει τον πατέρα να φύγει χωρίς καλά-καλά να μετρήσει τα λεφτά που του έδωσε. Του έδωσε ακόμα άδεια είκοσι ημερών.

Αφού δεν υπήρχαν άλογα διαθέσιμα, ο Θωμάς και τ' αδελφία του σκέφτηκαν ένα άλλο σχέδιο... Συμφώνησαν με τον Ψιλόπουλο, που είχε ένα αμάξι και μετέφερε επιβάτες στη Χούνη, ένα χωριό 30 μίλια από το Αγρίνιο. Την άλλη μέρα, Κυριακή 3 Οκτωβρίου 1943, το «γκαζοζέν» του Ψιλόπουλου παρκάρισε μπροστά στο σπίτι του Μποκώρου. Φορτώσαμε τα πράγματά μας στο καπό του αμαξιού και με μερικούς ακόμα συνεπιβάτες ξεκινήσαμε για τη Χούνη, «μετά φανών και λαμπάδων». Το αμάξι σταμάτησε για λίγα λεπτά και η μητέρα μου διέκρινε έναν από τους αδελφούς Ελιέζερ. Τον φώναξε κοντά της και του είπε: «Εμείς φεύγουμε. Μην περιμένετε. Να φύγετε κι εσείς από την πόλη». Λίγο αργότερα μας σταμάτησαν στο γερμανικό μπλόκο του δρόμου. Οι φύλακες δέχτηκαν τις σταφίδες και τα τσιγάρα που τους έδωσε ο Ψιλόπουλος και εγκατέλειψε την κατεχόμενη περιοχή για πάντα.

Αν οι γραφειοκρατικές διαδικασίες του πατέρα μου είχαν καθυστερήσει την αναχώρησή μας για κανα δυό μέρες ακόμη, είμαι βέβαιος πως αυτό το βιβλίο δεν θα είχε ποτέ γραφτεί.

Στις 5 Οκτωβρίου, 2 ημέρες μετά την αναχώρησή μας από το Αγρίνιο, δύο Γερμανοί επισκέφτηκαν την Τρά-

πεζα και ζήτησαν να δουν τον πατέρα μου. Είμαι βέβαιος πως αυτή δεν ήταν επίσκεψη αβροφροσύνης. Τους είπαν πως ο πατέρας μου έλειπε σε άδεια.

Κρίνοντας αυτή την ενέργεια των Γερμανών και από άλλες παρόμοιες σε άλλες πόλεις, ήταν φανερό πως είχαν πρόθεση να συλλάβουν τον πατέρα μου και να τον κρατήσουν σαν όμηρο, μέχρι να συλλάβουν και την υπόλοιπη κοινότητα. Αν αυτό το συμπέρασμα είναι σωστό, τότε γλυτώσαμε την τελευταία στιγμή. Αν είχαν συλλάβει τον πατέρα μου, είμαι βέβαιος πως η μητέρα μου δεν θα τον εγκατέλειπε ποτέ.

Στις 8 Οκτωβρίου του 1943 οι ελληνικές εφημερίδες τύπωσαν τις εξής οδηγίες:

1) Όλοι οι Εβραίοι που διαμένουν σε γερμανοκρατούμενες περιοχές πρέπει να πάνε, χωρίς καθυστέρηση, στη μόνιμη κατοικία τους, όπου έμεναν μέχρι την 1 Ιουνίου 1943.

2) Απαγορεύεται στους Εβραίους να εγκαταλείψουν την κατοικία τους ή να την αλλάξουν.

3) Οι Εβραίοι που διαμένουν στην Αθήνα και στα προάστια της πρέπει εντός 5 ημερών να παρουσιαστούν στη θρησκευτική κοινότητα των Αθηνών και να απογραφούν. Στις περιοχές εκτός Αθηνών αυτό πρέπει να γίνει στις ελληνικές δημόσιες υπηρεσίες και κοινότητες.

4) Όποιοι Εβραίοι δεν συμμορφωθούν προς αυτή τη διαταγή, θα εκτελούνται. Όσοι μη Εβραίοι κρύβουν Εβραίους, τους παρέχουν καταφύγιο ή τους βοηθούν να δραστηρεύουν, θα μεταφέρονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ή θα τιμωρούνται ακόμη πιο αυστηρά.

5) Οι Εβραίοι με ξένη υπηκοότητα πρέπει να παρουσιαστούν στις 18 Οκτωβρίου στις 8.00 π.μ. στην εβραϊκή κοινότητα των Αθηνών και να υποβάλουν τα διαβατήριά τους. Εκτός Αθη-

νών αυτό πρέπει να γίνει στις κατά τόπους ελληνικές αρχές.

6) Η εβραϊκή θρησκευτική κοινότητα των Αθηνών εξουσιοδοτείται ως η μόνη αντιπρόσωπος όλων των εβραίων της Ελλάδος. Οφείλει, χωρίς καθυστέρηση, να ορίσει ένα συμβούλιο ηλικιών και να αρχίσει τη λειτουργία του.

7) Μετά την απογραφή όλοι οι άρρενες Εβραίοι άνω των 14 ετών οφείλουν να παρουσιάζονται κάθε δεύτερη ημέρα στο άνωθεν γραφείο.

8) Απαγορεύεται στους Εβραίους να κυκλοφορούν από τις 5 μ.μ. έως τις 7 π.μ.

9) Η Ελληνική Αστυνομία έχει λάβει οδηγίες να επιβλέπει την τήρηση των ανωτέρω διαταγών και να συλλαμβάνει όποιους Εβραίους δεν υπακούουν ή όσους τους βοηθούν να αγνοούν αυτή τη διαταγή.

10) Η ανωτέρω διαταγή αφορά τους Εβραίους που προέρχονται τουλάχιστον από 3 γενεές προγόνων της εβραϊκής φυλής, αδιάφορο από το θρησκευμα που μπορεί να ασπάζονται σήμερα.

Όταν εκδόθηκε αυτή η διαταγή στο Αργίνο, οι Γερμανοί δεν βρήκαν κανέναν Εβραίο έτοιμο να υπακούσει στις διαταγές τους. Έτσι, η κοινότητα του Αργινίου κατέχει μια μοναδική θέση Αντίστασης ανάμεσα στις εβραϊκές κοινότητες της κατεχόμενης Ευρώπης. Είναι η μόνη κοινότητα, της οποίας ούτε ένα μέλος δεν απογράφηκε στους καταλόγους των Γερμανών ούτε μεταφέρθηκε σε κρεματόρια. Στις 23 Οκτωβρίου 1943 ο Γερμανός πρόεδρος στην Πάτρα έστειλε την ακόλουθη νότα* στο Γερμανό πρόεδρο στην Αθήνα, όσον αφορά στους Εβραίους του Αργινίου:

«Έχω την τιμή να σας αναφέρω ευπειθώς πως, μετά την αναγγελία μέσω των εφημερίδων της διαταγής διά την υποχρεωτικήν απογραφήν των Εβραί-

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αργινίου

*Όποιοι Εβραίοι
δεν συμμορφωθούν
προς αυτή
τη διαταγή,
θα εκτελούνται.
Όσοι μη Εβραίοι
κρύβουν Εβραίους,
τους παρέχουν
καταφύγιο
ή τους βοηθούν
να δραστηρεύουν,
θα μεταφέρονται
σε στρατόπεδα
συγκέντρωσης
ή θα τιμωρούνται
ακόμη πιο αυστηρά.*

Η Εβραϊκή Κοινότητα Αγρινίου

Τώρα που
το ξανασκέφτομαι,
θα έπρεπε
να είχαμε φύγει
από την πόλη
όταν οι Ιταλοί
απαιτούσαν
την καταγραφή μας.
Ήταν απείρως
ευκολότερο
να φύγουμε, εφόσον
ήταν τελείως
νόμιμο. Όλοι
όσοι μας βοήθησαν
δεν κινδύνευαν,
γιατί δεν έκαναν
τίποτε παράνομο...

ων, αυτοί εξαφανίστηκαν. Λέγεται πως
κατέφυγαν στα βουνά!¹».

Τώρα που το ξανασκέφτομαι, θα έ-
πρεπε να είχαμε φύγει από την πόλη ό-
ταν οι Ιταλοί απαιτούσαν την κατα-
γραφή μας. Ήταν απείρως ευκολότερο
να φύγουμε, εφόσον ήταν τελείως νό-
μιμο. Όλοι όσοι μας βοήθησαν δεν κιν-
δύνευαν, γιατί δεν έκαναν τίποτε πα-
ράνομο...

Τώρα, σχετικά με το περιπετειώδες
ταξίδι μας προς την ελευθερία, στις 3
Οκτωβρίου, όταν το αμάξι μας έμπαινε
σε ελεύθερο έδαφος, όλοι μας αναστε-
νάζαμε ανακουφισμένοι.

ΣΕ ΛΙΓΟ μας σταμάτησε ένας
οπλισμένος στρατιώτης,
ντυμένος με κουρελιασμένη
στολή. Ανταλλάξαμε θερμές
χειραφίες. Τον ξεράμε πολύ καλά.
Ήταν επιπλοποιός και είχε γυαλίσει
τα έπιπλά μας. Η λέξη ΕΛΑΣ ήταν κε-
ντημένη στον μπερέ του. Νόμισα πως
ανακάλυψα ένα ορθογραφικό λάθος, ε-
πειδή ΕΛΑΣ, που σημαίνει τη χώρα,
γράφεται με δύο λάμδα, ευτυχώς δεν
είπα λέξη. Αργότερα ανακάλυψα πως
ΕΛΑΣ ήταν τα αρχικά για τον Εθνικό
Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό. Περά-
σαμε από το χωριό Άγιος Βλάσης ό-
που συναντήσαμε τον Λέοντα Ρεβύ και
φτάσαμε στη Χούνη. Ο δρόμος τελείω-
σε σε μια μισοφτιαγμένη γέφυρα. Μια
υπέροχη βρύση βρικόταν εκεί. Την εί-
χαν χτίσει οι Ιταλοί, όταν ως στρατιώ-
τες του εχθρού δεν φοβόντουσαν να
στρατοπεδεύσουν τόσο μακριά από το
Αγρίνιο.

Ο πατέρας εξήγησε στον οδηγό πως
θέλαμε να πάμε σε ένα χωριό κάπου ε-
κεί κοντά στο δρόμο. Ο οδηγός κατά-
λαβε και ανέφερε το χωριό Ψηλόβρα-
χος, τρεις ώρες με τα πόδια από τη
Χούνη. Κανόνισε με ντόπιους να μας
βρει μέσον. Σε λίγο είμασταν στο δρό-
μο με δύο άλογα και ένα γαϊδούρι. Η
μητέρα και η αδελφή μου η Νινέττα, με-

ταφέρονταν στα σαμάρια ανάμεσα στα
σακκιά που ήταν φορτωμένα στα άλο-
γα, ενώ ο πατέρας κι εγώ πηγαίναμε
πεζή.

Νιώθαμε υπέροχα, ο καιρός ήταν ε-
ξαίσιος και το τοπίο γύρω μας πανέ-
μορφο. Είμασταν σε απελευθερωμένη
περιοχή και νιώθαμε μάλλον σαν ανέ-
μελοι τουρίστες, παρά σαν καταδιωκ-
μενοι Εβραίοι φυγάδες.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

* Από το βιβλίο του Φίλιππα Γελαδό-
πουλου - «Μαρία Δημάδη», εκδ. Νέστο-
ρας, Αθήνα 1982, σελ. 156.

** Προφανώς η νότα αυτή έρχεται να
τονίσει το άστοχο της δημοσιοποίησης
μέσω των εφημερίδων της διαταγής αυ-
τής για την απογραφή των Εβραίων που
δεν άφηγε καμιά αμφιβολία στους Ε-
βραίους ότι ετίθεντο υπό κράτηση και
περιορισμό και μόνο κακά είχαν να περι-
μένουν από αυτή τη μεταχείριση, μετά
μάλιστα και τη σύλληψη και εκτόπιση
των ομογενών τους της Θεσσαλονίκης
που τους έκαμε άτακτα και εσπευσμένα
να ζητήσουν τη σωτηρία διά της φυγής.

1. Π.Κ. Ενεπεκίδης «Τα κρυφά αρ-
χεία των SS». «Το Βήμα», άρθρο 17, Αύ-
γουστος 1966.

* Ο **Μιχ. Μάτσας** γεννήθηκε το 1930
σε ένα μικρό χωριό των Ιωαννίνων και
μεγάλωσε στο Αγρίνιο. Η οικογένειά του
επέζησε κρυμμένη στο χωριό Ψηλόβρα-
χος, προσφέροντας υπηρεσίες στους α-
ντάρτες. Υπηρέτησε ως οδοντίατρος
στον ελληνικό στρατό. Από το 1956 ζει
στην Αμερική. Είναι ο πρώτος που ερεύ-
νησε τα κρατικά αρχεία της Βρετανίας
και ΗΠΑ και απεκάλυψε πλείστα όσα
για την περιπέτεια και την τύχη των Ε-
βραίων της Ελλάδος.

Το παραπάνω κείμενο είναι από το
βιβλίο του "The Illusion of Safety" (Pella
Publishing Company, Inc., New York
1997, κεφάλαιο V, σελ. 337-347).

Η μετάφραση έγινε από την πεζογρά-
φο-ποιήτρια και ηθοποιό κα Εφη Παπα-
θεοδώρου. Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό
«Παρουσία» (έκδοση της Ένωσης Αιτω-
λοακαρνανικών Λογοτεχνών).

Στοιχεία για την Ισραηλτική Κοινό-
τητα Αγρινίου έχουν δημοσιευθεί στο πε-
ριοδικό μας τ. 68, / σελ. 45 και 142/17].

ДЪЛБОКИ

Събудиха ни много рано - към 1 часа през пощата. Тихо, без тръба и викове. Само фелд-фебелът на ротата Шипков влезе в помещението и извика:

- Тревога! След пет минути строежи на плаца в пълно бойно снаряжение!

Разбързахме се. Бяха ни тренирани десетки пъти. Вече десетки пъти заемахме полосата на ротата за отбрана на пристанището на гр. Каваля. Това обаче ставаше в по-късните часове на пощата, не толкова рано и не така припряно. Пък и никога не бяха вдигали цялата дружина заедно, всички роти и взводове.

Този ден, 4 март 1943 година, ни вдигнаха наистина необичайно рано и необичайно нерв-

ните подковани ботуши. Може би това беше някакво голямо учение?

Нощта беше студена, мразовита. Небето бе покрито с облаци. От морето ни хапеше тих хладен вятър, който смразяваше ушите, носовете, ръцете. Краката ни бавно се вледеняваха и ние пристъпвахме по неволя от крак на крак, за да се сгреем.

Мина час или два. Къщите бяха все така тъмни и безмълвни. Не се виждаха никакви хора. Никой не тръгваше да излиза на улицата. Ние стояхме мълчаливо, сякаш се стараехме да не нарушаваме тишината.

По едно време отдолу, откъм площада, се задале голяма група хора. Водеше я офицер от

Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Καβάλας

-Μαρτυρία απόπτη Βούλγαρου στρατιώτη

Στην εφημερίδα της Σόφιας **Εβραϊκά Νέα** (Εβρεΐσκυ Βέστι), της 5ης Δεκεμβρίου 1996, ο **Τοδόρ Καμπούροφ** δημοσίευσε την παρακάτω μαρτυρία του από τη σύλληψη των Εβραίων της Καβάλας την νύχτα της 3ης προς 4η Μαρτίου 1943. Ο Καμπούροφ ήταν στρατιώτης και υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας. Το δημοσίευμα μετέφρασε ο κ. Σαμπετάι Τσιμίνο, ο οποίος υπήρξε μεταξύ των συλληφθέντων κι είναι ένας από τους ελάχιστους διασωθέντες που επέστρεψαν από το χιτλερικό στρατόπεδο της Τρεμπλίνκα (Πολωνίας).

Μας ξύπνησαν πολύ νωρίς κατά τη μία η ώρα τη νύχτα. Ησυχία χωρίς ψίθυρο και φωνές, μόνον ο υπαξιωματικός του λόχου Shipkov μίληκε στο θάλαμο και φώναξε: «Συναγεμώ! Μετά πέντε λεπτά όλοι συντεταγμένοι στην αυλή με πλήρη εξάρτηση».

Βιαστήκαμε, μας είχαν γυμνάσει δέκα φορές για τέτοια άσκηση, για την άμυνα του λόχου στην προκυμαία της Καβάλας, αυτό όμως γινόταν στις απογευματινές ώρες όχι τόσο νωρίς και όχι τόσο βιαστικά, και ποτέ δεν μας ξύπνησαν όλο το στρατόνα μαζί για να μετακινηθούμε όλοι οι λόχοι.

Αυτήν την ημέρα, 4 Μαρτίου 1943, αλήθεια μας ξύπνησαν και με ασυνήθιστη νευρική όλη. Στον στρατόνα είχαν φθάσει όλοι οι αξιωματικοί, ανθυπασπισταί, υπαξιωματικοί, όλο το επιτελείο του συντάγματος, βοηθητικοί, όλος ο στρατός.

Μας μοιράσανε σφαίρες, γεμίσαμε τα όπλα χωρίς σφαίρα στη θαλάμη του όπλου και συνταχθήκαμε στη γραμμή. Μόνο μερικοί από μας ανέβηκαν στα αυτοκίνητα. Οι περισσότεροι ξεκινήσαμε πεζοί με αυστηρό στρατιωτικό βάδην. Ο στρατόνας βρισκόταν στο ανατολικό τμήμα της πόλεως, στα 500 - 600 μέτρα μακριά από τα τελευταία σπίτια, και η προκυμαία πάνω από 1000 μέτρα από τον στρατόνα - για τα αδύνατα πόδια μας αυτό ήταν ένα πρωινό ζέσταμα - φθάσαμε στην πλατεία της

πόλεως κοντά στο μανωλειό της μητέρας του MEMET ΑΛΙ, μας σταμάτησαν - κοντά στην προκυμαία, την κάθε ομάδα μας στείλανε σε διαφορετικό δρόμο, η δική μου ομάδα εστάλη στη βόρεια πλευρά της πόλεως.

Όταν φθάσαμε, ο επικεφαλής μας εξήγησε ότι θα περικυκλώσουμε τον δρόμο και θα είμαστε στις θέσεις μας. Δεν θα επιτρέψουμε σε κανένα να βγει από το σπίτι του στους δρόμους και όποιος δεν υπακούσει θα πυροβολήσουμε στο ψαχνό.

Άρχισε η παράταξη των στρατιωτών, σε κάθε 50 - 60 μέτρα από ένας. Μεγάλη ήταν η απορία μας. Περικυκλώσαμε μια κοιμισμένη και ήσυχη πόλη που στους δρόμους της δεν ακούονταν παρά μόνον οι πεταλωμένες μας μπότες και διερωτόμασταν μήπως αυτό είναι τίποτα μεγάλη γυμνάσια;

Η νύχτα ήταν κρύα και παγωμένη, ο ουρανός γεμάτος σύννεφα, από την θάλασσα μας φυσούσε κρύος ήσυχος αέρας, που μας πάγωνε τ' αυτιά και κυρίως τα χέρια μας. Τα πόδια μας σιγά σιγά παγώνανε και πηδούσαμε τότε στο ένα πότε στο άλλο πόδι για να ζεσταθούμε.

Πέρασε μια ώρα ακόμα και δύο, τα σπίτια ήταν σκοτεινά και αφώτιστα, δεν φαινόταν κανένας, κανένας δεν ξεκινούσε να βγει στους δρόμους - εμείς πάντα αμίλητοι, ο καθένας προσπαθούσε να μην καταστρέψει την σωπή.

Κάποτε χαμηλά προς την πλατεία παρουσιάσθηκε μια μεγάλη ομάδα κόσμου, την οδηγούσε ο αξιωματικός του συντάγματός μας, μαζί και την αστυνομία με στολή και άτομα με πολιτικά, αλλά και αστυνομικούς και αξιωματικούς από άλλη στρατιωτική υπηρεσία.

Κάποιοι από αυτούς κρατούσε ένα διπλωμένο χαρτί, και κατά καιρούς το φώτιζε με ηλεκτρικό φανάρι για να διαβάσει κάτι σ' αυτό.

Σε κάποιο σπίτι με κλεισμένα παράθυρα η ομάδα των αστυνομικών σταμάτησε, έσπρωξε την κλεισμένη πόρτα. Η πόρτα άνοιξε με πάταγο, μπήκαν άτακτα και φώναζαν με άγριες φωνές από την είσοδο του σπιτιού:

“Αστυνομία ανοίξτε” φώναζαν μερικές φωνές. Τους ανοίξαν, χώθηκαν μέσα στο σπίτι το οποίο έμεινε σκοτεινό. Ακούονταν μόνο οι άγριες φωνές των χωροφυλάκων, οι κλάψες των παιδιών, των γυναικών, τα κλάματα και οι αναστεναγμοί. Μετά καμιά δεκαριά λεπτά βγήκανε από το σπίτι και τους οδηγήσανε ολόκληρη οικογένεια άνδρας, γυναίκα και τρία μικρά παιδιά και δυο ηλικιωμένους, παππούς και γιαγιά, έδειχνε ότι ντύθηκαν στα γρήγορα, είχαν πάρει επίσης στα γρήγορα μερικά ρούχα και μπόγους με πράματα.

Τα παιδιά κλαψούριζαν και τρέμανε από το κρύο, με τα ελαφρά ρούχα που φορούσαν.

Οι χωροφύλακες και οι με πολιτικά ρούχα αστυνομικοί με άγριο τρόπο σπρώχνανε τους ηλικιωμένους και τα παιδιά, εριστικώς φωνάζανε και βρίζανε.

Εμείς, όμως, οι στρατιώτες μείναμε στις θέσεις μας έκπληκτοι. Οι αστυνομικοί έμπαιναν στα σπίτια και έδωχναν έξω τον κόσμο και τους οδηγούσαν μπροστά τους σαν κοπάδι και με όπλα στο χέρι.

Εγώ Βούλγαρος στρατιώτης, μέλος της παρανόμου εργατικής ένωσης νέων στο σύνταγμα, υπήρξα μάρτυρας σ' αυτές τις αηδιαστικές και βάρβαρες υποθέσεις προς τους αδύνατους και ανυπεράσπιστους πολίτες –Εβραϊκές οικογένειες, καθόμουν έκπληκτος και ζαλισμένος.

Αισθάνομαι μια απίστευτη πίκρα και ντροπή, που δεν μπορώ με τίποτα να βοηθήσω αυτό τον κόσμο, και να τους απαλλάξω από αυτήν την βάρβαρη τυραννία. Απόρησα πως μπορώ να ενεργήσω, τι να κάνω. Εμένα μου ήταν απολύτως εμφανές ότι μια εκδήλωση διαμαρτυρίας και συμπαράστασης από πλευράς μου, θα είχε ως αποτέλεσμα τον τουφεκισμό μου επί τόπου και για παραδειγματισμό στους άλλους στρατιώτες.

Τι να σκεφτώ, πόσο ανόητη και ανυπόφορη είναι αυτή η ενέργεια και πόσο παράλογη και χωρίς έννοια θα είναι αυτός ο θάνατος.

Η ψυχή μου επαναστατούσε με όλη την νεανική μου ορμή. Έσφυξα την ταιριασμένη με σφαίρες δεσμίδα αλλά ήμουν αδύναμος, κοντά μου ήταν γεμάτο με οπλισμένους αξιωματικούς, αστυνομικούς και χωροφύλακες και ποιοι δεν ήταν;

Ψηλά μετά τη στροφή του δρόμου, περνούσε η διμοιρία με τους άτυγχους αυτούς ανθρώπους, έκρηψα τα μάτια μου να μην τους βλέπω, μόνον οι βρισιές των χωροφυλάκων, οι παιδικές φωνές, οι αναστεναγμοί του κόσμου γέμιζαν τον δρόμο. Έμεινα απολιθωμένος βλέ-

ποντας τους άλλους στη θέση τους γύρω μου, επίσης και αυτοί βλέπανε απολιθωμένοι.

Πόσο καιρό έμεινα έτσι σ' αυτόν τον δρόμο δεν ξέρω, μια ώρα, δυο ώρες, τρεις ή και περισσότερες, δεν θυμάμαι. Κανένας από τα γύρω σπίτια και τις αυλές δεν έβγαινε στο δρόμο. Δεν κουνιόταν ψυχή ζωντανή. Ο κόσμος που περνούσε ήταν σφυγμένος στο κλάμα και στην πικρή λύπη.

Όταν ξενύσταξα επιτέλους ο επικεφαλής αρχηγός και ο επικεφαλής υπαξιωματικός άρχισαν να ελευθερώνουν έναν-έναν τους σκοπούς, μάζεψαν τους στρατιώτες και στη γραμμή προχωρήσαμε.

Η πλατεία ήταν γεμάτη στρατιώτες από άλλα τμήματα της Καβάλας. Ο Διοικητής όρισε το μέρος όπου θα μαζευτούμε μετά από μισή ώρα, αφού μας έδωσε διάλειμμα την μισή ώρα αυτή για να ξεκουραστούμε.

Μετά το μικρό αυτό διάλειμμα ξεκινήσαμε όλοι οι στρατιώτες, στην αρχή προχωρούσαμε μπουλούκι, μετά προχωρούσαμε σε δυάδες και τριάδες.

Δεν μπορούσα να μιλήσω με τον φίλο μου Slabtsso Platsevski. Προχωρούσαμε σιωπηλά, ήταν δύσκολο να μιλήσουμε γι' αυτό το θέμα που μας τυραννούσε.

Προχωρούσαμε πλέον στον δρόμο που οδηγούσε προς τις καπναποθήκες, οι δυνατές φωνές των χωροφυλάκων μας εξέπληξαν, μας διέταξαν να ανεβούμε στο πεζοδρόμιο.

Οι χωροφύλακες οδηγούσαν κάποια ομάδα πιθανόν οι τελευταίοι που ήρθαν στις καπναποθήκες.

Δύσκολο μου είναι τώρα μετά τόσα χρόνια να περιγράψω την κατάσταση αυτού του δυστυχισμένου κόσμου.

Θύματα των κακούργων κτηνών με στολή αστυνομικού, τα θύματα να βαδίζουν εξαντλημένοι, γυναίκες, μικρά και μεγάλα παιδιά, άνδρες μεγάλοι και μικροί, άρρωστοι, γριές και γέροι.

Δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε στα μάτια μας όταν μεταξύ τους παρουσιάζεται μια κοπελιά ψηλή μελαγχρινή με ανακατεμένα μαύρα μαλλιά.

Αυτή ήταν, αυτή η νέα από το τσαγκάριχο του μπάριβα Ιβαν, από το οποίο τακτικά αγοράζαμε διάφορα υλικά. Αυτή ήταν ο σύνδεσμός μας με την οργάνωσή μας έξω από τον στρατώνα.

Στεκόμασταν και οι δυο μας με τον φίλο μου και την βλέπαμε με φρίκη, περικυκλωμένη από την αστυνομική φρουρά, οπότε ήρθε κοντά μας αυτή σαν να μας γνώρισε, σήκωσε το χέρι της με τον μπόγο από τα ρούχα σαν να μας χαιρετούσε με μάτια λυπημένα και γεμάτα δάκρυα. Εγώ δεν ήξερα το όνομά της αλλά ο Slavtso, ο φίλος μου είχε σύνδεσμο από καιρό μαζί της.

Αλλά όποια και να ήταν, οποιοδήποτε όνομα και να είχε ήταν πολεμική συντροφισσα. Ήταν δική μας συντροφισσα η οποία πιάστηκε σαν αιχμάλωτος.

Υπόκλιση, βαθειά υπόκλιση μπροστά της, για το σκληρό θάνατο που θα έχει εκεί στους θαλάμους των δηλητηριωδών αερίων.

Βαθειά υπόκλιση και μπροστά σε όλα τα θύματα του φανατισμού και σκοταδισμού της Καβάλας και παντού στο κόσμο.

Η πλύστρα

Του ΙΣΑΑΚ ΜΠΑΣΕΒΙΣ ΣΙΝΓΚΕΡ

Η οικογένειά μας είχε πολύ περιορισμένες σχέσεις με τους χριστιανούς. Στην πολυκατοικία μονάχα ο θυρωρός ήταν χριστιανός. Τις Παρασκευές θα 'ρχότανε για φιλοδώρημα, «το βδομαδιάτικό του». Στεκότανε στην πόρτα, έβγαζε το καπέλο του, και η μητέρα μου του έδινε έξι δεκάρες. Εκτός από τον θυρωρό, ήταν και οι χριστιανές πλύστρες, που έρχονταν στο σπίτι να πάρουν για μπουγάδιασμα τα ρούχα μας. Η ιστορία μου είναι για μία απ' αυτές τις πλύστρες.

Ηταν μια μικρόσωμη γυναίκα, γριά και μαραγκιασμένη. Όταν άρχισε να μας πλένει είχε κιόλας περάσει τα εβδομήντα. Οι περισσότερες εβραίες στην ηλικία της ήταν φιλάσθενες και ανήμπορες, με το κορμί τσακισμένο. Όλες οι γερόντισσες στο δρόμο μας είχαν καμπουριάσει και στηρίζονταν σε μπαστούνη για να περπατήσουν. Αλλά αυτή η πλύστρα, έτσι μικρόσωμη και ξερακιανή καθώς ήταν, έκρυβε μέσα της μια αντοχή που ερχόταν από γενιές αγροτών προγόνων. Η μητέρα θα της μετρούσε μια στοίβα ρούχα που είχαν μαζευτεί από κάμποσες εβδομάδες. Εκείνη θα σήκωνε τον βαρύ μπλόγο, θα τον φόρτωνε στους στενούς ώμους της και θα τον κουβαλούσε στο μακρύ δρόμο ως το σπίτι της. Έμενε στην οδό Κροχιάλνα κι αυτή, αλλά στην άλλη άκρη, κοντά στη συνοικία Βόλα. Πρέπει να 'τανε μιάμιση ώρα περπάτημα.

Μας έφερνε τα ρούχα μετά από δύο περίπου βδομάδες. Η μητέρα μου ποτέ δεν ήταν τόσο ευχαριστημένη από καμιά πλύστρα της. Το κάθε ασπρόρουχο άστραφτε σαν γυαλισμένο ασημί. Καλοσιδερωμένο. Και δεν ήταν πιο ακριβή από τις άλλες. Αληθινός θησαυρός. Η μητέρα είχε πάντα έτοιμα τα χρήματα, γιατί ήτανε πολύ μακριά για τη γερόντισσα να 'ρχεται δεύτερη φορά.

Η μπουγάδα δεν ήταν εύκολη δουλειά εκείνο τον καιρό. Η γερόντισσα δεν είχε βρύση εκεί που έμενε κι έπρεπε να τραβάει νερό με την αντλία. Για να βγουν τα ασπρόρουχα τόσο καθαρά, έπρεπε να τα τρίψει καλά καλά στη σκάφη, να τα ραντίσει με σόδα και να τα αφήσει να μουσκεύουν, να τα ξεματίσει μέσα σ' ένα πελώριο λεβέτι, να τα κολλαρίσει, να τα σιδερώσει. Το κάθε ρούχο περνούσε από τα χέρια της δέκα φορές και παραπάνω. Και το στέγνωμα! Δεν μπορούσε να βγάλει έξω τα πλυμένα, γιατί θα της τ' άρπαζαν οι κλέφτες. Έπρεπε να τα κουβαλήσει στυμμένα στη σοφίτα και να τα απλώσει στα σκονιιά. Το χειμώνα κρουστάλλιαζαν να σπάσουν άμα τ' άγγιζες. Και πάντα γίνονταν φασαρίες με τις άλλες νοικοκυρές και τις πλύστρες που χρειάζονταν κι εκείνες τη σοφίτα.

Μονάχα ο Θεός ήξερε τι έπρεπε να υποφέρει κάθε φορά που έβαζε πλύση!

Θα μπορούσε να ζητιανεύει στην πόρτα της εκκλησίας ή να μπει σε ιδρύμα για άπορους ηλικιωμένους. Αλλά ν-πήρχε στη γερόντισσα μια περηφάνια χωρίς άλλο, και η αγάπη για το μόχθο, που έχουν ευλογηθεί μ' αυτή οι χριστιανοί. Η γερόντισσα δεν ήθελε να γίνεται φρότωμα, κι έτσι σήκωνε το δικό της φορτίο.

Η μητέρα μου ήξερε λίγα πολωνικά, και η γερόντισσα κουβέντιαζε μαζί της για πολλά πράγματα. Εμένα με συμπαθούσε ιδιαίτερα και πήρε τη συνήθεια να λέει πως έμοιαζα με τον Χριστό. Αυτό το επαναλάμβανε κάθε φορά που ερχόταν, και η μητέρα σούφρωνε τα φρύδια και μουρμούριζε από μέσα της, ίσα που σάλειναν τα χείλη της: «Που να σκορπιστούν τα λόγια της στις ερημιές».

Είχε κι έναν γιο, που ήταν πλούσιος. Δεν θυμάμαι πια τι δουλειά έκανε. Ντρεπότανε για τη μητέρα του, την πλύστρα, και ποτέ δεν πήγαινε να τη δει. Ούτε και της έδωσε ποτέ μια δεκάρα. Η γερόντισσα το έλεγε αυτό χωρίς μνησικακία. Κάποια μέρα ο γιος παντρεύτηκε. Και φαίνεται πως είχε καλοπέσει. Το μυστήριο τελέστηκε σε μια εκκλησιά. Ο γιος δεν είχε προσκαλέσει τη γριά μητέρα του στην τελετή, μα εκείνη πήγε στην εκκλησία και περρίμενε στα σκαλοπάτια να δει τον γιο της να στεφανώνεται «τη νεαρή κυρία». Δεν θέλω να φανώ σοβινιστής, αλλά πιστεύω πως κανένας εβραίος δεν θα φερότανε μ' αυτόν τον τρόπο. Αλλά δεν έχω καμία αμφιβολία πως, έτσι και το έκανε αυτό, η μητέρα θα έσκουζε και θα οδυρόταν και θα 'στελνε τον καντηλιανάφτη να τον φωνάξει για να δώσει εξηγήσεις. Κοντολογής, οι εβραίοι είναι εβραίοι και οι χριστιανοί είναι χριστιανοί.

Η ιστορία του άπιστου γιου έκανε στη μητέρα μου βαθιά εντύπωση. Μιλούσε για το θέμα αυτό βδομάδες και μήνες. Η προσβολή στη γερόντισσα πρόσβαλλε όλες τις μητέρες. Και η μητέρα μου αγανακτούσε. «Τι ωφέλει τάχα να κάνεις θυσίες για τα παιδιά σου; Η μάνα του

στράγγισε στα πόδια της, κι αυτός δεν ξέρει τι θα πει καν αφοσίωση».

Και θ' άφηνε σκοτεινούς υπαινιγμούς πως πια δεν ήταν σίγουρη ούτε για τα δικά της παιδιά: ποιος ξέρει τι ήταν ικανά να κάνουν μια μέρα; Ωστόσο, αυτό δεν την εμπόδιζε να 'χει αφιερώσει σε μας όλη τη ζωή της. Αν βρισκονταν στο σπίτι τίποτα λιχουδιές, θα τις φύλαγε στην άκρη για τα παιδιά και θα σκαρφιζόταν κάθε λογής προφάσεις και αιτίες, ότι εκείνη δεν είχε τάχα όρεξη να δοκιμάσει. Ήξερε μάγια του παλιού καιρού και μεταχειριζότανε κάτι εκφράσεις που είχε κληρονομήσει από γενιές αφοσιωμένων γιαγιάδων και μανάδων. Αν κάποιο παιδί της παραπονιόταν πως πονούσε, εκείνη θα 'λεγε: «Άμποτε εγώ να 'μαι το λύτρω σου κι άμποτε εσύ να ζη-σείς πιότερο απ' τα κόκαλά μου!» ή θα 'λεγε: «Άμποτε να 'μαι εξίλασμα για το μικρούτσικο νυχάκι του χεριού σου». Όταν τρώγαμε της άρεσε να λέει: «Με τις υγιείς σας, και μεδούλι μες στα κόκαλά σας!». Μια μέρα πριν από το νέο φεγγάρι μας έδινε κάτι σαν κουφέτο που είχαν να λένε ότι προλαμβάνει την ταινία. Αν μας έμπαινε σκουπιδάκι στο μάτι η μητέρα το 'παιρνε γλείφοντας το μάτι με τη γλώσσα της. Μας τάζε ακόμα κάντιο για το βήχα, κι από καιρό σε καιρό μας τραβούσε κοντά της να μας ξεβασκάνει. Αυτό δεν την εμπόδιζε να διαβάξει τα *Καθήκοντα της καρδιάς*, τη *Βίβλο της Διαθήκης*, και άλλα σοβαρά φιλοσοφικά έργα.

Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στην πλύστρα. Εκείνος ο χειμώνας ήταν βαρύς. Ένα φαρμακερό κρύο μάγκωνε τους δρόμους. Τι κι αν πυρώναμε τη σόμπα μας, τα παράθυρα σκεπάστηκαν με πλεμάτια άχνης και στολιστηκαν με κορεμασίδια από πάγο. Οι εφημερίδες έγραφαν ότι οι άνθρωποι πεθαίνανε από το κρύο. Το κάρβουνο ακριβύνη. Ο χειμώνας αγρίεψε τόσο που οι γονείς έπαψαν να στέλνουν τα παιδιά στο χέντερο*, έκλεισαν και τα πολωνικά σχολεία.

Μια τέτοια μέρα η πλύστρα, κοντά ογδόντα χρόνων τώρα πια, ήρθε στο σπίτι μας. Είχανε μαζευτεί μπόλικοι ρούχα τις βδομάδες που πέρασαν. Η μητέρα της έδωσε ένα κύπελλο τσάι για να ξεσταθεί και λίγο ψωμί. Η γερόντισσα καθότανε σε μια καρέκλα στην κουζίνα ριγώντας και τρέμοντας, και ξέστανε τα χέρια της στο τσαγιερό. Τα δάχτυλά της ήταν κομπιασμένα απ' τη δουλειά, μπορεί κι από τ' αρθριτικά. Τα νύχια είχαν ένα παράξενο ασπροουδερό χρώμα. Αυτά τα χέρια μιλούσαν για την επιμονή των ανθρώπων, για τη θέλησή τους να δουλεύουν όχι μόνο όσο η αντοχή κάποιου το επιτρέπει αλλά και πέρα από τα όρια της δύναμής του. Η μητέρα μέτρησε τα άπλυτα κι έκανε έναν κατάλογο: αντρίκxς φανέλες, γυναικεία ζιπούνια, μακριά σώβρακα, σαλβάρια, μεσοφούστανα, καμιζόλες, κλύφια για τα πονπουλένια παπλώματα, μαξιλαροθήκες, σεντόνια και οι κροσσωτοί των ανδρών. Ναι, η χριστιανή έπλαινε ως και αυτά τα ιερά ενδύματα.

Ο μπόγος ήταν μεγάλος, μεγαλύτερος απ' το συνηθισμένο. Όταν η γυναίκα τον έριξε στους ώμους της, τη σκέπασε ολόκληρη. Στην αρχή ταλαντεύτηκε, λες κι ήταν έτοιμη να πέσει κάτω από το βάρος. Αλλά ένα πείσμα μέσα της σαν να της φώναζε: Όχι, δεν μπορείς να

πέσεις. Ο γάιδαρος μπορεί να αφήσει τον εαυτό του να σωριαστεί κάτω από το φορτίο του, αλλά όχι η ανθρωπινή ύπαρξη, η κορόνα της δημιουργίας.

Ήταν τρομερό να βλέπεις τη γερόντισσα, τρεκλίζοντας με το πελώριο ζαλίκι της, να ξεμακραίνει μέσα στο κρύο, εκεί που το χιόνι έπεφτε στεγνό σαν αλάτι και ο αέρας ήταν γεμάτος ψιλοκοκκινισμένους άσπρους στρόβιλους, σαν τελώνια που χόρευαν στην παγωνιά. Θα 'φτανε άραγε ποτέ η γερόντισσα στη Βόλα;

Χάθηκε από τα μάτια μας, και η μητέρα αναστέναξε και προσευχήθηκε για κείνη.

Συνήθως μας έφερνε τα πλυμένα μετά από δύο ή το πολύ τρεις βδομάδες. Αλλά οι τρεις βδομάδες πέρασαν, ύστερα τέσσερις και πέντε, και από τη γερόντισσα ούτε φωνή ούτε ακρόαση. Μείναμε χωρίς ασπρόρουχα. Το κρύο δυνάμωσε ακόμα περισσότερο. Τα τηλεφωνικά σύρματα ήταν τώρα χοντρά σαν παλαμάρια. Τα κλαδιά των δέντρων φάνταζαν γυάλινα. Είχε πέσει τόσο πολύ χιόνι που μεριές μεριές οι δρόμοι σαν να φούσκωσαν, σε πολλούς δρόμους μπορούσαν να γλιστρούν έληθτρα σάμπως στις πλαγιές των λόφων. Οι πονόψυχοι άνθρωποι ανάβανε φωτιές στους δρόμους για να ξεσταίνονται οι αλήτες και να ψήνουν, αν τους βρισκότανε, καμιά πατάτα.

Για μας η εξαφάνιση της πλύστρας ήταν σωστή καταστροφή. Χρειαζόμασταν καθαρά ρούχα. Δεν ξέραμε ούτε καν τη διεύθυνσή της. Το δίκως άλλο είχε γονατίσει, είχε πεθάνει. Η μητέρα δήλωσε πως είχε ένα προαίσθημα, όταν η γερόντισσα έφευγε από το σπίτι μας την τελευταία φορά, πως δεν θα ξαναβλέπαμε ποτέ τα πράγματά μας. Βοήκε κάτι κουρελιασμένες παλιές φανέλες και τις έπλυνε, τις μπλόκωσε. Κλαίγαμε και τα ασπρόρουχά μας και τη ρημαγμένη τη γερόντισσα, που είχε γίνει άνθρωπος δικός μας όλα αυτά τα χρόνια που μας υπηρετήσε τόσο πιστά.

Πάνω από δύο μήνες πέρασαν. Η παγωνιά υποχώρησε κι ύστερα ήρθε νέα παγωνιά, νέο κύμα ψύχους. Ένα βράδυ, ενώ η μητέρα καθότανε κοντά στη λάμπα της μπαλωνώντας μια φανέλα, η πόρτα άνοιξε και μπήκε μια τουλούπα ατμού, το κατόπι της ένας γιγάντιος μπόγος. Κάτω από τον μπόγο παραπατούσε η γερόντισσα με το πρόσωπο άσπρο σαν από λινό σεντόνι. Μερικές τούφες από τα άσπρα της μαλλιά ξεγλιστρούσαν κάτω από το σάλι της. Η μητέρα έμπηξε μια μισοτρομαγμένη φωνή. Ήταν σαν να 'χει μπει στο δωμάτιο κάποιο πτώμα. Έτρεξα στη γερόντισσα και τη βοήθησα να ξεφορτωθεί το δέμα της. Ήταν ακόμα πιο ξερακιανή τώρα, πιο καμπουριασμένη. Το πρόσωπό της είχε γίνει πετσιά και κόκαλο, και το κεφάλι της κοινιόταν πέρα - δώθε σάμπως να 'λεγε όχι. Δεν μπορούσε να αρθρώσει καθαρά ούτε μια λέξη, παρά μονάχα κάτι ψέλλιζε με το βουλιαγμένο στόμα της και τα ωχρά χείλη.

Όταν η γερόντισσα συνήλθε λιγάκι, μας είπε πως είχε πέσει άρρωστη, πολύ άρρωστη. Τι αρρώστια έπαθε ακριβώς δεν μπορού να θυμηθώ. Ήταν τόσο άσχημα που κάποιος φώναζε γιατρό, κι ο γιατρός έστειλε για παπά. Κάποιος ειδοποίησε τον γιο, κι εκείνος έδωσε χρήματα για φέρετρο και για την κηδεία. Μα ο Παντοδύναμος

δεν ήθελε ακόμα να πάρει την τυραννισμένη αυτή ψυχή κοντά Του. Άρχισε να αισθάνεται καλύτερα, έγινε, και μόλις μπόρεσε πάλι να σταθεί στα πόδια της, ξανάπιασε να πλένει. Όχι μονάχα τα δικά μας, μα και τα άπλυτα κάμψων άλλων οικογενειών.

«Δεν μπορούσα να βρω ησυχία στο κρεβάτι μου, και η αιτία ήταν αυτά τα άπλυτα», εξήγησε η γερόντισσα. «Τα άπλυτα δεν μ' άφηναν με κανένα τρόπο να πεθάνω».

«Με τη βοήθεια του Θεού θα φτάσεις τα εκατόν είκοσι», είπε η μητέρα μου ευχετικά.

«Θεός φυλάξοι! Τι να την κάνω τόσο μακριά ζωή; Η δουλειά γίνεται πιο σκληρή και πιο σκληρή - μ' αφήνει η αντοχή μου - δεν θέλω να είμαι βάρος σε κανέναν!».

Η γερόντισσα έγρουξε και σταυροκοπήθηκε, και σήκωσε τα μάτια της στον ουρανό. Ευτυχώς υπήρχαν λίγα χρήματα στο σπίτι και η μητέρα την πλήρωσε. Είχα ένα παράξενο αίσθημα: τα νομίσματα στα αποσταμένα χέρια της γερόντισσας έδειχναν τόσο κουρασμένα και καθαρά και ευλαβικά όσο κι εκείνη. Φύσηξε πάνω στα νομίσματα και τα έδωσε σε ένα μαντίλι. Ύστερα έφυγε, με την υπόσχεση πως θα 'ρθει πάλι σε μερικές βδομάδες να πάρει νέο φορτίο άπλυτα.

Αλλά δεν ξαναφάνηκε ποτέ. Τα πλυμένα που είχε φέρει ήταν η τελευταία της προσπάθεια πάνω στη γη. Είχε οδηγηθεί από την ανίκητη θέλησή της να επιστρέψει στον κάθε κάτοχο τα υπάρχοντά του, να εκπληρώσει το χρέος που είχε αναλάβει.

Και τώρα πια το σώμα, που από καιρό δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα σπασμένο όστρακο, μονάχα από τη δύναμη της τιμής και του καθήκοντος συγκρατημένο,

έπεσε. Η ψυχή πήγε στα μέρη εκείνα όπου ανταμώνουν όλες οι άγιες ψυχές, αδιάφορο ποιους ρόλους έπαιξαν πάνω στη γη, σε ποια γλώσσα, με ποια πίστη. Δεν μπορώ να φανταστώ την Εδέμ χωρίς αυτή την πλύστρα. Ούτε μπορώ να συλλάβω έναν κόσμο όπου δεν υπάρχει ανταμοιβή για μια τέτοια προσπάθεια.

[Μετάφραση Ανθής Λεούση -
Αναδημοσίευση από την «Νέα Εστία», τεύχος 1713]

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8

E-mail: hhkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντων 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

Αποκαλυπτήρια Μνημείου Ολοκαυτώματος στη Χαλκίδα

Στις 10 και 11 Ιουνίου 2000, στα πλαίσια ενός διημέρου πολιτιστικών εκδηλώσεων στη Χαλκίδα, έγιναν τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου Ολοκαυτώματος στο χώρο του εβραϊκού νεκροταφείου της πόλης. Οι εκδηλώσεις διοργανώθηκαν από το Δήμο Χαλκίδας και την εκεί Ισραηλιτική Κοινότητα με τη συνεργασία του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος.

Κατά την τελετή των αποκαλυπτηρίων του Μνημείου Ολοκαυτώματος ο Ραββίνος Αθηνών κ. Ιακ. Αράφ έψαλε επιμνημόσυνη δέηση και ακολούθησαν οι χαιρετισμοί του νομάρχη Ευβοίας κ. Νικ. Παπανδρέου, του δημάρχου κ. Χ. Μανιάτη και των προέδρων του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Μ. Κωνσταντίνη και της Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδας κ. Μ. Μάση.

Ο δήμαρχος κ. Χ. Μανιάτης στην ομιλία του, αφού έκανε μία σύντομη αναφορά στην ιστορία και τον αφανισμό της Κοινότητας κατά την Κατοχή, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «...Αυτές οι οδυνηρές αναμνήσεις προσφέρουν ένα αιώνιο δίδαγμα και αποδεικνύουν την ηθική κατάρπωση και τα εγκλήματα στα οποία οδηγούν τον άνθρωπο ο τυφλός φανατισμός και η έλλειψη δημοκρατικών ελευθεριών. Αυτές οι οδυνηρές μνήμες ας αποτελέσουν α-

Το Μνημείο Ολοκαυτώματος στη Χαλκίδα

ναφορά και διδαχή για τις νεότερες γενιές. Το οφείλουμε στα 6 εκατομμύρια Εβραίους, αλλά και στα εκατομμύρια των υπόλοιπων θυμάτων της σβάστικας, που δίκαια ζητούν τη θέση τους στη συλλογική συνείδηση της ανθρωπότητας...».

Τα αποκαλυπτήρια του Μνημείου τέλεσαν ο δήμαρχος Χαλκίδας και οι πρόεδροι του ΚΙΣ και της Ισραηλιτικής Κοινότητας. Στη συνέχεια τηρήθηκε ενός λεπτού σιγή, ενώ η τελετή έκλεισε με την ανάκρουση του Εθνικού Ύμνου.

Το Μνημείο έχει φιλοτεχνηθεί σε χαλκό από τους γλύπτες κ.κ. Αντώνη και Γιώργο Καραχάλιο και αναπαριστά, με μεγάλη πλαστικότητα, την τραγωδία και τον πόνο των θυμάτων του Ολοκαυτώματος, μέσα από ένα σύνολο σχελετωμένων ανθρώπινων σωμάτων.

Το νυφικό

... Εγώ φόρεσα το ατελείωτο το νυφικό της
Με μικρή παραλλαγή στο δικό μου σώμα
Στα δικά μου μέτρα

Στα είκοσι εγώ, τόσα θά 'ταν καλέμου
Θεέ κι εκείνη

Θεέ μου! Πόσος πόνος και για μενα...

Η σκέψη μου πιστή και απελεύθερη
λειτουργούσε

στο πέλαγος του πόνου και της θλίψης
εμβλαπτισμένη.

Κείνο το άτυχο κορίτσι της πιο άτυχης-
άτυχης φυλής,

1943-Εβραϊκό ανήκουστο δράμα

Το αίσχος του αιώνα

Οι Δυνατοί του κόσμου

χτυπούν-χτυπιούνται

Οι αθώοι πληρώνουν

...

Εγώ εφόρεσα το νυφικό της

Με μικρή παραλλαγή

στο δικό μου σώμα

Μνημόσυνο ιερό οι χτύποι

της μικρής μου καρδιάς

λυγμό ύψωνα στην ιστορία

της αδικίας της φοιχτής

που σάρωσε τη φυλή των εβραίων

... Βασανιστικές αναμνήσεις

βαθιά οδυνηρές

Ποτάμι του πόνου βοερό

η βίαια αρπαγμένη από τα ριζά της

κι ως τα ολοζώντανά της κλώνια,
η φυλή,

στο έλεος της πιο ανήκουστης θηριωδίας
ενός παράφρονα νου

Ντροπή, δύο φορές ντροπή

σ' ουρανούς και γη

Εγώ εφόρεσα το νυφικό της

Λευκό ατλάζι

στο κοριτσιότικο όνειρο

λουλουδιασμένο

...

Δε σε λησμόνησα μικρή

άγνωστη Εβραιοπούλα

Ενδύθηκα με το νυφικό σου

την πονεμένη σου Ιστορία

και έδρεψα απ' αυτήν

όλη την ανεκπλήρωτή σου

πικρή,

που ως σήμερα κρατώ

ανάμνηση.

Είθε

ο καλός Θεός

να στεριώσει εν Ειρήνη

της πονεμένης φυλής σου

την πορεία,

μέσα στον κόσμο ετούτου

την αλλοπρόσαλλη φορά.

Αύγουστος 1999

Ελευθερία Μαυρίδου

Επίσημη Επίσκεψη του Προέδρου της Δημοκρατίας στο Ισραήλ

Κατάθεση στεφάνου στο Ίδρυμα
Τεκμηρίωσης και Διαμόρφωσης της Μνήμης
Ηρώων και Μαρτύρων του
Ολοκαυτώματος Γιαντ Βασέμ. Από
αριστερά ο πρόεδρος του ΚΙΣ, ο πρέσβης
της Ελλάδος στο Ισραήλ κ. Α. Μητσιάλης,
εκπρόσωποι του Γιαντ Βασέμ και ο
Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κων.
Στεφανόπουλος.

Από 14 έως 17 Μαΐου 2000 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στο Ισραήλ. Είναι η πρώτη φορά που Έλληνας Πρόεδρος της Δημοκρατίας επισκέφτηκε το Ισραήλ.

Στην επίσημη ακολουθία του κ. Στεφανόπουλου μετείχε, μεταξύ άλλων, εκπροσωπώντας τον Ελληνικό Εβραϊσμό, ο πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ. Μωύσης Κωνσταντίνης.

Ναζιστικά συνθήματα σε μνημάτα στο εβραϊκό νεκροταφείο της Αθήνας.

Βανδαλισμοί

σε ιερούς
εβραϊκούς χώρους
στη Θεσσαλονίκη
και στην Αθήνα

Τους τελευταίους μήνες εβραϊκοί ιεροί χώροι, στη Θεσσαλονίκη και στην Αθήνα, υπέστησαν βανδαλισμούς.

Στη Θεσσαλονίκη οι βανδαλισμοί έγιναν στη Συναγωγή «Μοναστηριωτών» και στο Μνημείο του Ολοκαυτώματος.

Στην Αθήνα βεβηλώθηκαν τάφοι και μνημεία που βρίσκονται στο Γ' Νεκροταφείο (στη Νίκαια).

Τους βανδαλισμούς των Αθηνών κατεδίκασε έντονα με επιστολή του προς το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος ο

Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος κ.κ. Χριστόδουλος, με δηλώσεις του ο κυβερνητικός εκπρόσωπος κ. Δ. Ρέππας, ο

“Συνασπισμός” με ανοιχτή δήλωση και με κατάθεση ερώτησης του βουλευτή του κ. Φ. Κουβέλη για τον υπουργό

Δημόσιας Τάξης κι ο δημοτικός σύμβουλος κ. Λ. Αυδής, ο οποίος ζήτησε και το Δημοτικό Συμβούλιο Αθηναίων εξέδωσε ομόφωνα ψήφισμα κατά του ρατσισμού.

* Η άποψη του Κεντρικού

Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος,

όπως εκφράστηκε επίσημα προς τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες, είναι ότι όσο διάστημα οι νεοναζιστές παραμένουν ασύλληπτοι κι ατιμώρητοι τα κρούσματα της μισαλλοδοξίας που προέρχονται από εθνικές, θρησκευτικές και φυλετικές διακρίσεις θα συνεχίζονται και θα επανέξανονται.

Όσον δηλαδή διάστημα το Κράτος θα εξακολουθήσει να περιορίζεται σε ευχολόγια οι λιγοστοί οπαδοί του φασισμού θα αποτολμούν πράξεις αντίθετες με τα αισθήματα της συντριπτικής πλειοψηφίας του ελληνικού λαού, πράξεις που αμαυρώνουν την ελληνική πολιτισμική παράδοση της ανεξιθρησκείας και του σεβασμού των ανθρωπίνων πεποιθήσεων.

Από τα πολλά δημοσιεύματα του Τύπου που προκάλεσαν οι βανδαλισμοί αναδημοσιεύουμε χρονογραφήματα που περιέχουν ενδιαφέρουσες γενικότερες τοποθετήσεις:

Βεβήλωση του Μνημείου Ολοκαυτώματος της Θεσσαλονίκης.

ΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Είναι απολύτως βέβαιο ότι οι βάνδαλοι που ασχημόνησαν πάνω στους τάφους των Εβραίων, στο Γ' Νεκροταφείο, όπως και οι εν βαρβαρότητι αδελφοί τους που γέμισαν αγκυλωτούς σταυρούς και αιμοχαρή συνθήματα το σπίτι του Ζυλ Ντασσέν (Ελληνα κατά βούληση και όχι κατά γέννηση), είναι περήφανοι που η ταυτότητά τους γράφει «Χριστιανός Ορθόδοξος». Περήφανοι και παγερά αδιάφοροι για το γεγονός ότι η αναγραφόμενη ιδιότητά τους δεν έχει καμία σχέση με τις επιταγές των γραφών, από τις οποίες άλλωστε τηρεί τις αποστάσεις της και η διαβρωτικά εκκοσμικευμένη επίσημη εκκλησιαστική δράση.

Μπορούμε επίσης να υποθέσουμε ότι εξίσου περήφανοι για την ορθόδοξη πίστη τους (αυτή που, ως «κατοχυρωμένη από την αστυνομία, δεν χρήζει αποδείξεως...») είναι και οι αγαθοί χριστιανοί της Κέρκυρας που τριπλοκλειδωσαν ένα σχολείο για να αποκλείσουν τους «πάγανιστές» τσιγγάνους, όπως και οι Κορινθιοί που απαίτησαν την εκταφή ενός τσιγγάνου από το νεκροταφείο «τους». Και εφόσον για κανένα από τα περιστατικά αυτά δεν ακούσαμε επιτιμητικό μη-

τροπολιτικό λόγο, μπορούμε να εικάσουμε ότι η κυρίαρχη Εκκλησία, εφόσον «διώκεται» καίτοι ηγεμονεύουσα, δεν βρίσκει καιρό να ασχοληθεί με τις πραγματικές διώξεις αλλοπίστων, ζώντων και τεθνεώτων.

Τι σημαίνει λοιπόν «Χριστιανός Ορθόδοξος» και γιατί η γραφειοκρατική αναγραφή «Χ.Ο.» θεωρείται ατράνταχτο πειστήριο αυθεντικής πίστης; Δηλαδή, ωστόσο, γιατί συνεχίζουμε να θεωρούμε απόλυτη αυταξία την (αναγραφόμενη ή μη) ιδιότητα «χριστιανός ορθόδοξος» ενώ δεν είναι παρά φάντασμα ή αδρανής κληρονομία; Γιατί τόσος αγώνας για το πλάνο φαίνεται και, ταυτόχρονα, τόση αδιαφορία για το πραγματικό περιεχόμενο της χριστιανικότητας; Και γιατί ο «ιερός πόλεμος» δεν θέτει στόχο του τον εκχριστιανισμό των κατά δήλωση «χριστιανών», δηλαδή τον προσανατολισμό τους σε στάσεις και αρχές που αραχνιάζουν στα ιδρυτικά κείμενα αλλά δεν εντοπίζονται στη δράση των «χριστοφόρων» υποκειμένων; Αλλά για μια τέτοια αντιδημοφιλή αποστολή δεν περισσεύουν κήρυκες ικανοί να διδάξουν πρωτίστως με τον έμπροκτο βίο τους.

Παντελής Μπουκάλας

[Καθημερινή, 30 Μαΐου 2000]

Ελέχθησαν μερικά ανόητα, αλλά ελέχθησαν και μερικά άτοπα, μερικά προσβλητικά, που δεν μας τιμούν όχι μόνο ως ορθοδόξους χριστιανούς, όχι μόνο ως Έλληνες αλλά και ως ανθρώπους.

Ένα από τα ανόητα ήταν και το επιχείρημα, ότι αν πεθάνη κάποιος και δεν αναγράφεται το θρήσκευμά του στην αστυνομική του ταυτότητα, πώς θα ξέρουμε σύμφωνα με ποιά θρησκεία θα τον θάψουμε;

Προφανώς, λοιπόν, ο εν λόγω νεκρός θα πρέπει να είναι ένας άνθρωπος που δεν έχει συγγενείς, που δεν έχει φίλους, που δεν έχει γείτονες. Θα πρόκειται περί ενός ανθρώπου που ζη στα σπλάχνα και του οποίου το πτώμα θα ανακαλυφθή κάπου στον Όλυμπο ή στον Παρνασσό. Αλλά αν υπάρχουν ακόμη άνθρωποι των σπληαίων, που χορεύουν με τους λύκους και τις αρκούδες, μάλλον δεν θα πρέπει να έχουν πληροφορηθεί ότι οι σημερινοί πολίτες έχουν αστυνομικές ταυτότητες και εκλογικά βιβλιάρια. Τώρα, αν τύχη και θάψουμε και ένα άνθρωπο των σπληαίων σύμφωνα με το ορθόδοξο δόγμα, δεν χάλασε και ο κόσμος, ούτε θα θυμώση ο Θεός για την παρατυπία.

Αν όμως το προηγούμενο επιχείρημα φαίνεται αστείο, δεν μπορεί να χαρακτηρισθούν με τον ίδιο τρόπο και μερικά άλλα που ελέχθησαν κατά τις τηλεοπτικές αντιπαραθέσεις, που αρέσκονται να μας παρουσιάζουν νυχθημερόν οι υπεύθυνοι των δικτύων. Σε πολλές από αυτές τις αντιπαραθέσεις έγινε μία αίθης επίθεσις εναντίον των Εβραίων, που κατηγορήθηκαν ότι αυτοί επέεσαν την ελληνική Κυβέρνηση να οδηγηθεί στην απόφαση της μη αναφοράς του θρησκειώματος στον νέο τύπο των αστυνομικών ταυτοτήτων!

Η Εβραϊκή κοινότητα, που έχει εγκατασταθεί στην Ελλάδα εδώ και πεντακόσια χρόνια, όταν κυρίως αποδιωγμένη από την Ιερά Εξέταση που δρούσε στην Δυτική Ευρώπη, βρήκε άσυλο στη χώρα μας, ουδέποτε είχε υποστή διωγμούς. Στα χρόνια της Γερμανικής Κατοχής όσοι Εβραίοι κατάφεραν να επιβιώσουν, ήταν επειδή τους έκρυψαν και τους βοήθησαν οι Ορθόδοξοι χριστιανοί. Και οι Εβραίοι συμπατριώτες μας, επειδή δεν πρέπει να λησμονούμε ότι Έλληνες υπήκοοι είναι και αυτοί, νοιώθουν πάντοτε μεγάλη ευγνωμοσύνη για την βοήθεια εκείνη.

Σήμερα, λοιπόν, μετά από τις ιστορίες του Ολοκαυτώματος, από τις οποίες η ανθρώπινη κοινωνία αποστρέφει το πρόσωπό της, εμείς οι Έλληνες εφθάσαμε στο σημείο να ζωγραφίσουμε στην σβάτικα στο

Εβραϊκό νεκροταφείο, στο μνημείο του Ολοκαυτώματος και στο σπίτι της Μελίνας Μερκούρη και του φιλέλληνα Ζυλ Ντασσέν και να γράψουμε "Θάνατος στους Εβραίους"! Και δυστυχώς αυτά τα συμβάντα ξεκινούν από τις κατάρες εναντίον των Εβραίων, που ακούστηκαν από λόγια ωρισμένων ανθρώπων της Εκκλησίας!

Αλλά ακούσαμε και άλλα άτοπα. Ακούσαμε τον πρόεδρο των κληρικών να αποκαλή τον πρωθυπουργό της χώρας άθεο! Όταν δε ο κ. Χατζηνικολάου του θύμισε, ότι ο πρωθυπουργός είναι πάντα παρών στην εκκλησία, στις θρησκευτικές εορτές, ότι τον είδαμε πρόσφατα την Μεγάλη Παρασκευή να πηγαίνει στον Επιτάφιο και το Μεγάλο Σάββατο στην Ανάσταση, ο εν λόγω άνθρωπος της Εκκλησίας είπε ότι δεν τον έχουν δείξει ποτέ οι τηλεοράσεις και να μεταλαμβάνη! Με αυτόν τον φανατισμό που δημιουργούν, είναι περιεργό, πως δεν έχει ζητηθεί ακόμη να φέρουν οι αστυνομικές ταυτότητες φωτογραφία του φέροντος όταν λαμβάνη την θεία μετάληψη!

Αλεξάνδρα Στεφανοπούλου

[Εοτία, 30 Μαΐου 2000]

ΓΚΕΜΠΕΛΙΣΚΟΙ ΔΙΠΛΑ ΜΑΣ

Τις μεθόδους της μυστικής αστυνομίας του τσάρον, που προκάλεσε τα ανεπανάληπτα προγκρόμ, καθώς και του Γκέμπελς, άρχισαν να χρησιμοποιούν ορισμένοι κληρικοί και κάποιοι φαιοί συνοδοιπόροι τους, ανακαλύπτοντας ακόμη και τα «*πρωτόκολλα των σοφών της Σιών*» στο αντισημιτικό τους παραλήρημα των τελευταίων ημερών. Είναι σύγγραμμα των μυστικών υπηρεσιών του τσάρου, που απετέλεσε, ως γνωστόν, αιχμή του δόρατος της ναζιστικής αντισημιτικής προπαγάνδας.

Είναι κρίμα, στην αυγή του 21ου αιώνα να ξεστομίζονται από τηλεοράσεως χαρακτηρισμοί που προσβάλλουν βάνανσα ένα μέρος Ελλήνων πολιτών, που είναι υπερήφανοι για τη διπλή καταγωγή τους (Έλληνες και Εβραίοι), η οποία χρονολογείται από τον 5ο π.Χ. αιώνα, όταν πρωτοεμφανίστηκαν στη Δήλο, με βάση τις αρχαιολογικές ανασκαφές, οι πρώτες εβραϊκές κοινότητες στον ελλαδικό χώρο.

Τουλάχιστον η επίσημη Εκκλησία, μήπως θα μπορούσε να καταδικάσει το αντισημιτικό παραλήρημα ορισμένων εκλεκτών της και να σταθεί στο ύψος του «*αγαπάτε αλλήλους*», που δίδαξε ο Ιησούς Χριστός;

[Ελευθεροτυπία, 1 Ιουνίου 2000]

Μνήμες που δεν θα σβήσουν

Στο βιβλίο «Ο Γιος της καταχνιάς» (*Fils du brouillard*, εκδόσεις Bernard de Fallois), που κυκλοφόρησε στη Γαλλία, ο Ζορζ Μουστακί έχει συγκεντρώσει μαρτυρίες του παλιού και αγαπημένου φίλου του, Ζίγκφριντ Μεϊρ. Ο Μουστακί γεννήθηκε στην ευτυχισμένη Αλεξάνδρεια, γόνος εβραϊκής οικογένειας που είχε στενές σχέσεις με την ελληνική κοινότητα της πόλης. Ο Μεϊρ είχε την ατυχία να γεννηθεί Εβραίος στη Γερμανία και να μεταφερθεί μαζί με όλη του την οικογένεια στο Αουσβιτς, το 1941, και κατόπιν στο Μαουτχάουζεν. Για πρώτη φορά αφηγείται όσα έζησε από τα επτά έως τα ένδεκα χρόνια του, μέχρι την απελευθέρωση των κρατουμένων του Μαουτχάουζεν, το 1945. Είναι μια συγκλονιστική, οδυνηρή μαρτυρία. Έχοντας σταδιοδρομήσει στο χώρο της μουσικής και των επιχειρήσεων, στις Βαλεαρίδες, ο Ζίγκφριντ Μεϊρ διαμένει τώρα στο Παρίσι, στο σπίτι όπου κάποτε έζησε ο Βολταίρος. Εκεί συναντήσαμε τον ίδιο και τον Ζορζ Μουστακί –δύο φίλους σχεδόν συνομήλικους που μοιάζουν με αδέρφια και που έχουν πολλά να μας πουν.

Paris Match: Γιατί το παιδί του ήλιου θέλησε να αφηγηθεί την ιστορία του παιδιού της καταχνιάς;

Ζορζ Μουστακί: Από φιλία, πρώτα πρώτα. Αλλά και γιατί ήταν πολύ δυνατό το αίσθημα της αντίθεσης ανάμεσα στα τόσο διαφορετικά παιδικά χρόνια μας. Γνωρίζομαστε σχεδόν μισό αιώνα, από το ξεκίνημά μας στο τραγούδι. Ο Ζίγκφριντ εγκατέλειψε τη σόουμπιζνες, αλλά η φιλία μας δεν χάθηκε. Ήθελα, λοιπόν, να μάθω αυτά που έζησε και που τα κάλυπτε με απόλυτη σιωπή. Δεν ήθελα να τον πιέσω γιατί αισθανόμουν ότι ήταν ένα πεδίο πολύ ευαίσθητο. Μια μέρα –έπειτα από πολύ καιρό– ο Ζίγκφριντ μου διηγήθηκε την τρομερή ιστορία του. Είχε έρθει να μείνει για μια βδομάδα στο σπίτι μου. Μάζευα τα λόγια του όπως τα ψίχουλα ο πεινασμένος και όσο τον άκουγα τόσο ένιωθα μεγαλύτερη την ανάγκη να καταγράψω τη μαρτυρία του. Εκείνος, ένας Ρουμάνος Εβραίος γεννημένος στη Γερμανία, που τον έκλεισαν στο Αουσβιτς στα 7 χρόνια. Εγώ, Εβραίος γεννημένος στην Αλεξάνδρεια, την ευτυχισμένη πόλη όπου όλες οι κοινότητες συμβίωναν αρμονικά μέσα στη διαφάνεια του ήλιου.

P.M.: Είναι αλήθεια, κ. Μεϊρ, ότι δεν είχατε θελήσει να μιλήσετε προηγουμένως;

Ζίγκφριντ Μεϊρ: Πραγματικά, δεν ήθελα να μιλάω για την περίοδο εκείνη της ζωής μου. Όταν έβλεπαν το τατουάζ στο χέρι μου, έλεγα ότι ήταν το νόμμερο της κοινωνικής μου ασφάλισης. Όμως, όπως λέει ο Ζορζ, περάσαμε πολλά βράδια στο σπίτι του συζητώντας. Αρχίσαμε να μιλάμε για τα παιδικά μας χρόνια...

– Πώς βρεθήκατε στο Αουσβιτς;

Ζ. Μεϊρ: Μετά την εισβολή των Γερμανών στη Ρουμανία, το 1940, η οικογένειά μου μεταφέρθηκε με τρένο στο Αουσβιτς: ο πατέρας μου, η μητέρα μου, εγώ και ο ετεροθαλής αδελφός μου, ο Χάιντς. Ήταν βαγόνια-φυλακές που μας κουβαλούσαν σαν να είμαστε ζώα. Όταν φτάσαμε στο Αουσβιτς η μητέρα μου με πήρε στην αγκαλιά της και βρεθήκαμε μαζί, χωρίς να με δουν οι φρουροί, στο στρατόπεδο των γυναικών. Η «κάπο» του στρατοπέδου πήρε την απόφαση να με κρύψει για να μη με σκοτώσουν –τα παιδιά τα θανάτωναν πρώτα-πρώτα. Όταν, έπειτα από δύο μήνες, η μητέρα μου πέθανε από τύφο, η γυναίκα αυτή, που την

έλεγαν Φάνι, μου είπε ότι τώρα θα μιλούσε για μένα στους Ες-Ες. Και εκείνο που συνέβη ήταν ότι οι Γερμανοί μου χάιδεψαν τα μαλλιά και με άφησαν να ζήσω. Είναι απίστευτο, τώρα που το σκέφτομαι, αλλά φαίνεται ξύπνησε μέσα τους λίγη ανθρωπιά. Έπαιξε ρόλο, σίγουρα, και το γεγονός ότι ήμουν ξανθός με γαλανά μάτια και μιλούσα καλά γερμανικά. Έγινε κάτι σαν ζωντανή μασκώτ, με άφηναν να πηγαίνω όπου ήθελα.

- Είδατε να πεθαίνει η μητέρα σας. Διατηρείτε κάποια συγκεκριμένη ανάμνηση;

Ζ. Μεϊρ: Θυμάμαι μόνο ότι ήταν άρρωστη στο κρεβάτι, μέσα στο παράπηγμα, και ότι κάποια στιγμή οι συγκρατούμενες είπαν ότι θα πέθαινε και ότι θα την βοηθούσαν. Της έκαναν μια ένεση με αέρα. Θυμάμαι ότι δεν έκλαψα. Και αργότερα, όταν έμαθα το θάνατο του πατέρα μου, που τον έριξε σε γκρεμό ένας επιστάτης, η είδηση δεν με συγκλόνησε. Τείνω να πιστεύω ότι δεν αγαπούσα πολύ τους γονείς μου, όμως, πώς μπορώ να είμαι σίγουρος; Το βέβαιο είναι ότι δεν θυμάμαι τίποτε από την προηγούμενη ζωή μας. Οι αναμνήσεις μου αρχίζουν από το Αουσβιτς. Και τον ετεροθαλή αδελφό μου δεν τον ξαναείδα. Πρέπει να πέθανε εκεί.

- Που σας μετέφεραν κατόπιν;

Ζ. Μεϊρ: Στο στρατόπεδο των ανδρών. Με έβαλαν σ' ένα παράπηγμα όπου είχαν δίδυμα παιδιά που χρησιμοποιούσε στα πειράματά του ο Δρ Μένγκελε. Με θεράπευσαν από τον τύφο -δεν ξέρω τι μου έκαναν- και δεν ξαναρρώστησα ποτέ.

- Θυμάστε καθόλου τον Μένγκελε;

Ζ. Μεϊρ: Όχι, καθόλου.

Ζορζ Μουστακί: Όταν ο Ζίγκφριντ μου διηγούνταν την ιστορία του, τα παιδικά του χρόνια, έμενα έκπληκτος που λέξεις όπως Αουσβιτς και «Μένγκελε» ήταν, τότε, μέρος της καθημερινότητάς του. Ήταν τρομακτικές, δραματικές στιγμές της ιστορίας μας, κι εκεί απέναντι ήταν ο φίλος μου και μου τις διηγούνταν.

- Στο βιβλίο του, «Ό,τι έχει μείνει από το Αουσβιτς», ο Ιταλός φιλόσοφος Τζόρτζιο Αγκαμπέν μιλάει για τους «μουσουλμάνους», τους κρατούμενους που είχαν χάσει κάθε θέληση για ζωή. Θυμάστε αυτή την έκφραση;

Ζ. Μεϊρ: Βεβαίως. Οι ίδιοι οι κρατούμενοι τους αποκαλούσαν έτσι. Σκεφτείτε ότι έβλεπαν μπροστά

τους ένα φούρνο κρεματορίου, που ήξεραν με τι τον τροφοδοτούσαν οι Γερμανοί. Ο μόνος τρόπος να επιβιώσουν ήταν να δουλεύουν, να είναι ικανοί για δουλειά για να τους αφήσουν να ζήσουν. Τη στιγμή που οι δυνάμεις τους τους εγκατέλειπαν, κάτι γινόταν μέσα τους που τους έκανε να συνειδητοποιήσουν ότι δεν άξιζε τον κόπο να αγωνίζονται. Τότε, γίνονταν «μουσουλμάνοι». Οι άλλοι κρατούμενοι δεν είχαν κανένα οίκτο γι' αυτούς. Ξέρετε, έχουν ειπωθεί πολλά για την αλληλεγγύη μέσα στα στρατόπεδα, εγώ όμως δεν την είδα ποτέ. Γνώρισα την αλληλεγγύη ορισμένων ενηλίκων επειδή ήμουν παιδί, αλλά δεν είδα ποτέ κρατούμενους να μοιράζονται τη σούπα τους, για παράδειγμα. Αντίθετα, τους έβλεπα να κλέβουν ο ένας την καρδιά του άλλου για να πάρουν διπλή μερίδα στο συσσίτιο. Ο Πρίμο Λέβι (στο «Αν αυτό είναι ο άνθρωπος») περιγράφει με ακρίβεια αυτό το κλίμα, αυτόν τον εφευτελισμό του ανθρώπου.

- Ο Πρίμο Λέβι είπε κι αυτή την τρομερή φράση: «Το Αουσβιτς ήταν το πανεπιστήμιό μου»...

Ζ. Μεϊρ: Θα προτιμούσα να διδαχθώ κάπου αλλού!

Ζορζ Μουστακί: Το φιλμ του Μπενίνι «Η ζωή είναι ωραία», δείχνει μια ωραιοποιημένη εικόνα των στρατοπέδων συγκέντρωσης, αντίθετη από τη δική σου. Εμένα μου φάνηκε καραγκιοζιλίκι. Εσένα σου άρεσε;

Ζ. Μεϊρ: Μου άρεσε. Ο Μπενίνι μπόρεσε να μιλήσει μ' έναν άλλο τρόπο για τη φρίκη.

- Ποιος ήταν ο ρόλος των Εβραίων επιστατών, των περιβόητων «κάπο»;

Ζ. Μεϊρ: Η γυναίκα που με έσωσε, η Φανί, ήταν «κάπο», όπως και ο θετός πατέρας μου, ο Ισπανός Σατουρνίνο Ναβάθο, επιστάτης σ' ένα παράπηγμα στο Μαντχάουζεν, ο οποίος με πήρε μαζί του όταν ελευθερώθηκε το στρατόπεδο, το 1945. Οι άνθρωποι αυτοί, που οι Γερμανοί τους ανέθεταν την ευθύνη των παραπημάτων, άλλοτε προσπαθούσαν να κάνουν τη δουλειά τους χωρίς να πειράζουν κανέναν, αντίθετα αν περνούσε απ' το χέρι τους βοηθούσαν, και άλλοτε αποδεικνύονταν μικρόψυχα, δολοπρεπή ανθρωπάκια που βασάνιζαν τους συγκρατούμενους τους για να φανούν αρεστοί στους Γερμανούς.

[Από το περιοδικό «Paris-Match» και την «Καθημερινή», 30 Ιανουαρίου 2000]

Μια αποφράδα επέτειος

Συνέχεια από τη σελ. 2

ΘΑ ΗΤΑΝ ΣΚΟΠΙΜΟ στο σημείο αυτό να πούμε ότι το έθνος κράτος υπήρξε φορέας απελευθέρωσης και διαφωτισμού των λαών, όπως επίσης ότι συχνά καλλιέργησε την πεποίθηση της μοναδικότητας και της ανωτερότητας των υπηκόων του έναντι των άλλων, των εκτός των τειχών.

ΛΑΜΠΡΑ είναι τα πολιτισμικά του επιτεύγματα, όπως και πολλά είναι τα θύματά του: Ινδιάνοι της Βόρειας και νότιας Αμερικής, μαύροι της Αφρικής, Ινδοί και Κινέζοι της Ασίας. Στην αυταρχικότερη μορφή του το έθνος-κράτος εξολόθρευσε συστηματικά Αρμένιους και Εβραίους. Ακόμα ένα ολοκληρωτικό σύστημα με διεθνιστικές επαγγελίες καταδίκασε εκατομμύρια σε θάνατο στο όνομα της παγκόσμιας αδελφότητας. Κανένα μεγάλο κράτος συνεπώς δεν μπορεί να καυχήθει ότι είναι ολότελα αθώο του εγκλήματος και γι' αυτό κανένα κράτος δεν είναι πειστικό όταν γίνεται κήνσορας των άλλων. Ποιο είναι άραγε το σημείο πέρα από το οποίο η απλή φιλοπατρία μεταλλάσσεται σε σωβινισμό και ο σεβασμός για τα σύμβολα του έθνους σε φετιχισμό;

ΠΟΤΕ και κάτω από ποιες συνθήκες εναποτίθεται μέσα μας το αυγό του φιδιού της μισαλλοδοξίας και της καταστροφής του άλλου; Μια κακιά στιγμή στην τύχη ενός έθνους, η συλλογική αίσθηση της ταπείνωσης και της αδικίας, η ανασφάλεια από πραγματικές ή φανταστικές απειλές, η οικονομική καταστροφή, μπορούν να παράσχουν τις συνθήκες εκκόλαψης του φιδιού μέσα στον κοινωνικό ιστό. Οι λαϊκιστές, οι δημεγόρες και οι εγκληματίες ηγέτες δρέπουν στη συνέχεια τους καρπούς της τερατογένεσης αυτής. Το

τέρας της μισαλλοδοξίας καταβροχθίζει τελικά και ό,τι ευγενικό συνδέεται με τις έννοιες του πατριωτισμού και της ελευθερίας που συνδέονται με το ιστορικό έθνος κράτος. Όσοι τα θεωρούν πολύτιμα αγαθά οφείλουν να τα προστατεύουν από τη θανατηφόρα μετάλλαξη.

ΠΕΡΑ όμως από την παραστρατημένη ιδεολογία που εξέθρεψε το ολοκαύτωμα και τις διαταραγμένες συνειδήσεις που το αποδέχθηκαν, υπάρχει άραγε κάποιο νόημα που μπορούμε να αποδώσουμε στο κατακλυσμικό γεγονός; Κάποιο νόημα που θα εξασφαλίσει στις λεγώνες των αθώων τη θέση που δικαιούνται στη μνήμη μας; Ο χαμός των αθώων του ολοκαυτώματος αποτελεί θυσία που αποκτά μεγαλύτερη σημασία όσο περνούν τα χρόνια. Η μνήμη τους είναι εγγύηση για την περιφρούρηση του πολιτισμού και της ανθρωπιάς μας και η θυσία τους δικαιώνεται κάθε φορά που καταφέρνουμε ως άτομα και ως κοινωνία να εκβάλουμε το αυγό του κακού που επωάζεται μέσα μας. Η αξία της ζωής δεν υποτιμάται μόνο από τον ακραίο ρατσισμό, αλλά και από την αδιαφορία για το ξένο πάθος, ώστε ο δικός μας βίος να υποβαθμίζεται σε μια απλή βιολογική λειτουργία.

ΓΙΑ ΟΣΟΥΣ πιστεύουν σε έναν Θεό αγάπης, οι κατατρεγμένοι που χτυπούν την πόρτα της συνειδήσής μας είναι άγγελοι κυρίου, για όσους πιστεύουν απλώς στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου και τη δικαιοσύνη που δίνει νόημα στη ζωή, η καθημερινή εγρήγορση αποτελεί υποχρέωση.

[Κείμενο ομιλίας στο Νεκροταφείο Αθηνών κατά την Επέτειο του Ολοκαυτώματος, την 14η Μαΐου 2000. Αναδημοσιεύεται από την «Καθημερινή», 28 Μαΐου 2000].

Summary of the contents of Issue No 168, Vol. 23

JULY - AUGUST 2000

✓ This year, on **Holocaust Memorial Day** Professor Thanos Veremis of the University of Athens, addressed a speech titled "A cursed anniversary" at the Jewish cemetery of Athens. Dr. Veremis stressed that "The only guarantee that the technological means of the modern state will not be used against civilians, is the continued alertness of the democratic society, which must, for this reason, study carefully the outcome of the Holocaust..."

✓ In his book titled "**The Illusion of Safety**", (Pella Publishing Company Inc., New York 1997), Michael Matsas who now lives in the United States describes, among others, how eight Jewish families from the **Jewish Community of Agrinio** (Central Greece) were rescued from the Holocaust.

✓ In the Bulgarian newspaper "Jewish News" of December 5th 1996, Todor Kambourof, who was a soldier at that time, describes as an eyewitness the arrest of the **Jews of Kavala** (Eastern Macedonia) on the early morning hours of March 4th 1943.

✓ This issue also includes a narration by the author Isaac Bashevis Singer titled "The washerwoman" and a poem by El. Mavridou, titled "The wedding gown",

which is dedicated to a young Jewish girl of 1943 who never wore her wedding gown.

✓ The Municipality of Halkida (Eubea) dedicated a **Monument** to the Jews of the city who perished in the Holocaust. The Jewish Community of Halkida is one of the few in Greece that function today.

✓ The **President of the Hellenic Republic**, Mr. Kon. Stefanopoulos visited Israel and laid a wreath at the Yad Vashem Holocaust Memorial.

✓ During the last few months **neo - Nazis vandalized holy Jewish places in Athens and Thessaloniki**. The Archbishop of Athens Mr. Christodoulos, the Government spokesman, the political parties and the Municipal Council of Athens strongly condemned these actions of vandalism and racism. Distinguished journalists also published condemning articles.

✓ In his book published in French, titled "**Fils du brouillard**", Bernard de Fallois publications, the well - known French composer Georges Moustaki, has collected testimonies of his Jewish friend Siegfried Meir, on concentration camps. Meir was liberated from Mauthausen in 1945.

(Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi).

